

Tor-Ove Myhre Møllevik

"Mellom kollaborasjon og landssvik"

En studie av tre store entreprenørselskaps økonomiske samarbeid med Tyskland under okkupasjonen

Masteroppgave i Historie - femårig lektorutdanning

Veileder: Hans Otto Frøland

Mai 2019

Tor-Ove Myhre Møllevik

"Mellom kollaborasjon og landssvik"

En studie av tre store entreprenørselskaps
økonomiske samarbeid med Tyskland under
okkupasjonen

Masteroppgave i Historie - femårig lektorutdanning
Veileder: Hans Otto Frøland
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Innholdsfortegnelse

Forord	ii
Kapittel 1 Forskningstema: økonomisk kollaborasjon og rettsoppgjør	1
1.1 Økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik i forskningslitteraturen	2
1.2 Formål, problemstilling metode og kildekritikk	6
1.3 Dag Ellingsen sin forståelse av økonomisk kollaborasjon i entreprenørbransjen	10
1.4 Selskapet Høyer Ellefsen A/S	13
1.5 Profesjonsrelevans	15
1.6 Oppgavens struktur	16
Kapittel 2 Forståelse av økonomisk kollaborasjon og landssvik	18
2.1 Invasjonsklimaet	18
2.2 Økonomisk kollaborasjon i entreprenørbransjen	19
2.3 Rettsoppgjøret	22
Kapittel 3 Selskapet Ingeniør F. Selmer A/S	28
3.1 Dag Ellingsens synspunkter	28
3.2 Kollaborasjon og rettsoppgjør for Ingeniør F. Selmer A/S	30
3.3 Tilfellet Ingeniør F. Selmer A/S vurdert mot Høyer-Ellefsen A/S	38
Kapittel 4 Selskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S	43
4.1 Kollaborasjon og Rettsoppgjør for Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S	43
4.2 Tilfellet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S vurdert mot Høyer-Ellefsen A/S	48
4.3 Tilfellet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S vurdert mot Ingeniør F. Selmer A/S	52
Kapittel 5 Konklusjon	55
Primærkilder	59
Bibliografi	59
Internettressurser	61

Forord

Da var arbeidet med denne oppgaven ferdig, og min tid ved lektorutdanning i historie over. Jeg har vært veldig heldig som har fått muligheten til å fordype meg i tematikken omkring økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik. Gjennom arbeidet med masteroppgaven har jeg forsøkt å skape meg et bilde av hvordan det var å være entreprenør under okkupasjonstiden i Norge. Henholdsvis gjennom selskapene Høyer-Ellefsen A/S, Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S. Sistnevnte selskap ble jeg for øvrig kjent med for to år siden, gjennom arbeidet med fordypningsoppgaven ved lektorprogrammet. Det jeg sitter igjen med nå er mange inntrykk og tanker om okkupasjonstiden i Norge, både på godt og vondt. Jeg håper derfor ydmykt at denne masteroppgaven kan bli en liten del av forskningsfeltet om økonomisk kollaborasjon, og at den kan være til hjelp for andre som ønsker å forske videre.

Først og fremst vil jeg takke min veileder Hans Otto Frøland. Takk for at du tok meg under dine vinger for to år siden da jeg skulle skrive fordypningsoppgave. Du var ikke blant veiledere som vi opprinnelig kunne velge mellom, men etter noen samtaler med forskjellige professorer ved instituttet havnet jeg til slutt på kontoret ditt. Her introduserte du meg for tematikken som jeg nå har skrevet masteroppgave om. For meg har din fantastiske veiledning, ditt gode humør og morsomme kommentarer betydd mye for min tid ved universitetet. Takk for at du alltid hadde tid til en prat, og ikke minst takk for motivasjonen du gav. Både på veiledning, treningssenteret, og tilfeldige møter i sivil.

Videre vil jeg takke min kjære Sandra for å ha hjulpet meg i arkivet og korrekturlesning. Din støtte og hjelp har betydd veldig mye. Treningspartnere og Coop-gjengen fortjener også en takk for støtte og forståelse. Klassekamerater gjennom fem år ved universitetet skal heller ikke glemmes. Tusen takk.

Til slutt vil jeg dedikere noen ord til min farmor og min mormor som dessverre gikk bort i 2017 og 2018. Dere var min største inspirasjon gjennom hele studietiden. Takk for alt.

Trondheim 15.05.2019

Kapittel 1 Forskningstema: økonomisk kollaborasjon og rettsoppgjør

I løpet av Nazi-Tyskland sin okkupasjon av Norge under andre verdenskrig var økonomisk kollaborasjon mellom okkupasjonsmakten og norske selskap et utbredt fenomen. Flere kjente og ukjente norske selskap inngikk forretningsmessige kontrakter med tyskerne. Dermed kunne norske selskap tjene seg opp formuer på å handle og samarbeide med tyskerne. Det er anslått at omtrent 200 000 nordmenn kan ha tatt arbeid hos den tyske okkupasjonsmakten, gjennom frivillig og betalt arbeidsvirksomhet.¹ Noen av selskapene som var under forretningsmessige kontrakter med den tyske okkupasjonsmakten var blant annet entreprenørselskapene Høyér Ellefsen A/S, Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S. Kontrollen over det økonomiske liv i Norge etter invasjonen ble delt mellom fagøkonomer i Rikskommissariatet på den tyske siden, og sentraladministrasjonens nasjonale innstilte nordmenn samt Norges Bank på den norske siden. Rikskommissariatet sin interesse av den norske økonomien bestod i at det var innenfor deres interesse å holde økonomien i landet gående, slik at tyske Wehrmacht kunne få mest mulig ut av den. For å holde økonomien gående på best mulig måte var det fra Rikskommissariatet sin side mest ønskelig at nordmenn skulle bidra for å opprettholde en stabil økonomi i landet. For nordmennene sin del, ble deltakelsen begrunnet ved at det dermed ble lettere å sikre de norske interessene dersom norske myndigheter var med på laget. Det er klart at en slik samarbeidslinje tjente de tyske interessene sterkest, men det tjente samtidig det norske næringslivet.²

Etter frigjøringen av Norge 8. mai var det tid for oppgjør. Et slikt oppgjør med nordmenns aktiviteter under okkupasjonstiden, ble i første omgang konsentrert omkring de personer som hadde vært involvert i politisk kollaborasjon. Under rettsoppgjøret ble det konstatert at hoveddefinisjonen på landsforræderi var et medlemskap i Nasjonal Samling. Innenfor økonomisk kollaborasjon derimot, ville det være vanskeligere å fastslå hva som kunne betraktes som økonomisk landssvik. Her måtte «normal» interaksjon med okkupasjonsmakten tas i betraktning, i og med at det fantes et ønske om å holde økonomien gående. Dette for å unngå blant annet arbeidsledighet og forsyningsproblemer i Norge under okkupasjonsstyret.³ Selv om et medlemskap i Nasjonal Samling ble ansett som landsforræderi, hadde også begrepet økonomisk kollaborasjon med seg fæle følelser hos

¹ Kroglund, Nina Drolsum: *Hitlers norske hjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-4*. Oslo 2017; 69

² Grimnes, Ole Kristian: *Norge under okkupasjonen*. Bjørkelangen 1983; 36

³ Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitører. Nazi-Tysklands velvillige medløpere*. Latvia 2014; 354-355

befolkningen. Grunnen til at begrepet økonomisk kollaborasjon ble et synonym til landsforræderi, kom av at befolkningen følte et ubehag gjennom begrepet. Den økonomiske profitten ble ofte knyttet til andre menneskers lidelse.⁴ Utfordringen i rettsoppgjøret etter krigen ble derfor grensedragningen mellom «utilbørlig» kollaborasjon med okkupasjonsmakten, og økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten som var nødvendig for å holde økonomien gående. Utilbørlig kollaborasjon ble ansett som straffbart, hvor formildende omstendigheter som førte til nødvendig økonomisk kollaborasjon skulle straffes mildere.⁵ Det fantes enkelte gråsoner innenfor utilbørlighetsbegrepet. På den ene siden inngikk noen i samarbeid med okkupasjonsmakten for å holde økonomien i landet gående, for å unngå blant annet arbeidsledighet. På den andre siden er det ikke å komme bort fra at flere inngikk gunstige kontrakter med for eksempel Wehrmacht for å oppnå så høy profitt som mulig av samarbeidet.⁶

1.1 Økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik i forskningslitteraturen

Krigen fortsetter å fascinere oss den dag i dag, og det skrives både skjønnlitterære verk så vel som faglitteratur om det som skjedde for 74 år siden. Det er ingen tvil om at rettsoppgjøret og landssvik ble et sentralt tema i etterkrigstiden og slutten av 1900-tallet. Etersom arkivene fra denne tiden har åpnet seg, har det blitt større tilgang på informasjon om hva som skjedde lokalt i Norge under krigen. Deriblant økonomisk landssvik i ulike entreprenørbedrifter. Det er både skrevet om hvordan den norske industrien samarbeidet med okkupasjonsmakten, og hvordan ulike entreprenørselskap samarbeidet med okkupasjonsmakten. For min studie vil det derfor være hensiktsmessig å skille litteraturen fra hverandre. Derfor vil jeg i det følgende først diskutere litteratur som omhandler den norske industrien og rettsoppgjøret etter krigen. Videre vil jeg diskutere litteratur som omhandler entreprenørbransjen og ulike entreprenørselskap.

En omfattende utredning fra landssvikoppgjøret var *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale fra en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget* fra 11. januar 1962. Utredningen ble laget av et offentlig utvalg i 1955 som ble vedsatt etter krigen, for å analysere prosessen gjennom landssvikoppgjøret. Verket er helt klart et godt oversiktsverk over prosessen, og kan være

⁴ Arvesen, Hans Hartvedt: *Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør*. Masteroppgave, NTNU 2014; 3

⁵ Ibid; 356

⁶ Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo 1993; 126

godt egnet for videre forskning innenfor emnet. Det kan derimot ikke sies å være en god nok analytisk presentasjon av rettsoppgjøret. Verket inneholder i større grad et materiale som er mer kvantitativt og refererende enn en komplett analytisk presentasjon av prosessen.⁷ I 1979 publiserte juristen Johs Andenæs boken *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter krigen*. Andenæs sitt verk kan sies å være en omfattende utredning av rettsoppgjøret. Her drøftes både forløpet, selve oppgjøret og kritikken som ble viet til oppgjøret i ettertid. Andenæs var selv jurist ved krigens slutt, og tilfører dermed en god analyse av det juridiske grunnlaget som ble tillagt oppgjøret. Andenæs tar for seg blant annet næringslivet under okkupasjonen og oppgjøret med profitører og tyskerarbeidere. Her diskuterer Andenæs problematikken angående grensedragningen mellom akseptabelt økonomisk samarbeid og utilbørlig profittørvirksomhet. Andenæs sier selv at denne delen av rettsoppgjøret var den mest krevende delen, altså det som gjaldt økonomisk samarbeid med fienden.⁸

I 2007 skrev Ingeborg Solbrekken boken *Galskap og rettergang, Landssviksaken mot Kirsten Flagstad og Henry Johansen*. Dette er et verk som handler om sangeren Kirsten Flagstad og rettssaken mot hennes mann Henry Johansen. Under krigen samarbeidet brakkebaronen Henry Johansen med den tyske okkupasjonsmakten og ble dermed rettsforfulgt gjennom oppgjøret etter krigen. Solbrekken inkluderer også noe om hvordan trelastbransjen i Norge forholdt seg til okkupasjonsmakten i løpet av krigen.⁹ Videre i 2015 skrev også Solbrekken verket *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppgjøret*. Her kommer Solbrekken med avsløringer og kritikk rette mot både norsk politi, rettssystem og myndigheter.¹⁰ I 2009 utga Ingerid Hagen boken *Oppgjørets time. Om Landssvikoppgjørets skyggesider*. Hagen trekker her frem elendige soningsforhold i fengsel og fangeleirer, hvor landssvikfangene satt fengslet før de skulle møte sin rettergang. Her avslører også Hagen flere injuriersaker fra etterkrigstiden og hvordan enkelte økonomiske kollaboratører gikk fri.¹¹

Bjørn Westlie utga i 2015 boken *Fangene som forsvant*. Her er NSB og deres bruk av sovjetiske slavearbeidere et hovedtema. Spesielt under byggingen av Nordlandsbanen. NSB kritiseres for å ha benyttet seg av om lag 100 000 sovjetiske krigsfanger som slavearbeidere

⁷ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret*. Gjøvik 1962;

⁸ Andenæs, Johs: *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter krigen*. Oslo 1979;

⁹ Solbrekken, Ingeborg: *Galskap og Rettergang. Landssviksaken mot Kirsten Flagstad og Henry Johansen*. Oslo 2007;

¹⁰ Solbrekken, Ingeborg: *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppgjøret?* Oslo 2015;

¹¹ Hagen, Ingerid: *Oppgjørets time. Om Landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo 2009;

der flere tusen døde og forsvant. Kritikken går i all hovedsak ut på NSB sin opptreden etter krigen, hvor de har forsøkt å gjemme denne delen av deres historie fra krigen.¹² I 2016 utga Berit Nøkleby boken *Hitlers Norge*. Nøkleby gir her en grundig innføring i den tyske okkupasjonen av Norge. Videre redegjør hun for det første året av krigen, hvor hun er innom veibygging og befestninger, samt Nordlandsbanen. Organiseringen av Wehrmacht har også blitt tildelt et kapittel i boken. Til slutt skriver Nøkleby litt om rettsoppgjøret etter krigen.¹³ Nylig publiserte Ola Karlsen sitt verk *Profitørene*, som kom ut i 2017. Dette er en bok som inneholder 14 historier om nordmenn som ble dømt for økonomisk landssvik. Flere av disse kollaboratørene var også medlemmer av Nasjonal Samling og skal ha tjent store summer på Tyskland sin okkupasjon av Norge under krigen.¹⁴ Den nyeste utgivelsen omkring Rettsoppgjøret er *Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945*. Verket kom ut i 2018, og er skrevet av Baard Herman Borge og Lars-Erik Valle. Forfatterne argumenterer for at rettsoppgjøret etter krigen satte Grunnloven på sin største prøvelse hittil. Her tar forfatterne et grundig oppgjør med hvordan rettsoppgjøret forholdte seg til loven. Her tar de for seg blant annet maktfordelingsprinsippet, ytringsfrihet og inndragning av fortjeneste under rettsoppgjøret.¹⁵

Nina Droslum Kroglund kom i 2012 ut med boken *Hitlers norske hjelpere*. Boken handler stort sett om store norske kollaboratører. Kroglund er også innom noen av de lokale entreprenørene, som opererte på lokalt plan. Kroglund viser hvordan det norske politiske klimaet i begynnelsen av okkupasjonstiden la til rette for en samarbeidslinje mellom de okkuperte og okkupasjonsmakten i landet. Videre stilles så spørsmålet om hvorfor så mange norske enkeltpersoner og selskaper valgte å samarbeide med okkupasjonsmakten, i stedet for å gjøre motstand? I siste del av boken tar også Kroglund for seg oppgjøret med kollaboratørene. Her drøfter hun hvorvidt oppgjøret kan sees på som rettferdig, med tanke på at Norge faktisk var i krig.¹⁶ Dag Ellingsen sin bok *Krigsprofitørene og Rettsoppgjøret* kom ut i 1993 og tar for seg ulike selskaper sin økonomiske kollaborasjon med den tyske okkupasjonsmakten. Ellingsen proklamerer her at oppgjøret med de som ble ansett som økonomiske landssvikere, har blitt karakteriserer som mildt opp gjennom den historiske litteraturen. Spesielt med tanke på de såkalte «ideologiske landssvikerne». Samtidig forklarer Ellingsen at de største selskapene ble dømt mildere enn de mindre «profitørene» gjennom

¹² Westlie, Bjørn: *Fangene som forsvant. NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen*. Nørhaven 2015;

¹³ Nøkleby, Berit: *Hitlers Norge*. Latvia 2016;

¹⁴ Karlsen, Ola: *Profitørene*. Trondheim 2017;

¹⁵ Borge, Baard Herman og Vaale, Lars-Erik: *Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945*. Oslo 2018;

¹⁶ Kroglund 2012;

landssvikoppgjøret etter krigen. Ellingsen sin bok er ikke ment som en detaljert framstilling av hvordan økonomiske kollaboratører ble behandlet i Norge under krigen. Han prøver heller å skape kunnskap omkring variasjon av handlinger, motivasjoner og enkeltpersoner som kan være med på å forklare hvorfor akkurat disse bedriftene og enkeltpersonene kommer inn under kategorien «krigsprofitører». De selskapene som nevnes i Ellingsen sin bok, ble alle etterforsket av landssvikpolitiet etter krigens slutt. Spesielt entreprenørselskapet Høyer-Ellefsen blir grundig gjennomgått i Dag Ellingsen sin bok, ettersom selskapet var regnet som et av Norges største entreprenørselskap under krigen. Ellingsen velger å navngi de største selskapene, siden en anonymisering av disse ikke vil være hensiktsmessig med tanke på kunnskap som allerede er tilgjengelig hos publikum. De mindre selskapene er derimot blitt anonymisert, siden Ellingsen betrakter disse selskapene i å ikke være av interesse for offentligheten.¹⁷

I tillegg til den overnevnte litteraturen, har temaet økonomisk kollaborasjon blitt mer utbredt i senere tid. Dermed er det tilkommet flere interessante doktor- og mastergradsavhandlinger som omhandler akkurat norske selskapers samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten under krigen i Norge. En av disse er Marte Langstrand sin masteroppgave fra 2017, *Legitimitetens grenser*. Denne masteroppgaven omhandler selskapene Dybberg & Olsson og Rana-bygg sin kollaborasjon med den tyske okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig. Her undersøker Langstrand grensene for hvilken virksomhet som kunne regnes for å være «utilbørlig» i løpet av krigen i Norge. Basert på hennes undersøkelse kommer hun fram til at både Dybberg Olsson og Rana-Bygg kan sies å ha operert innenfor en gråson i henhold til hva som ble ansett som utilbørlig samarbeid med fienden. Dette kommer også frem gjennom at selskapet først ble dømt skyldig for landssvik, med begrunnelse i at de burde visst bedre. Etter flere anker ble de frifunnet av høyesterett, basert på helhetsinntrykket av selskapets virksomhet.¹⁸ I 2014 skrev Hans Hartvedt Arvesen masteroppgaven *Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør*. Her stiller Arvesen spørsmålet om hvorfor noen av krigsprofitørene ble dømt strengere enn andre gjennom landssvikoppgjøret? For å belyse denne problemstillingen benytter Arvesen seg av saken om brakkebaronen Dietlef Lexow. Arvesen undersøker hva det egentlig var som skulle til for å bli dømt under landssvikoppgjøret. Arvesen kommer frem til at hans egen forskning og forskningen til andre, så langt har vist at landssvikoppgjøret var urettferdig. Veletablerte selskap som tilhørte «det

¹⁷ Ellingsen 1993;

¹⁸ Langstrand, Marte Serine: *Legitimitetens grenser*. Masteroppgave NTNU, Trondheim 2017

gode selskap» ble dømt mildere, enn mindre nyetablerte selskap, som for eksempel noe av Lexow sin virksomhet.¹⁹

I 2018 skrev Martin Steffensen masteroppgaven *Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand*. Oppgaven tar for seg økonomisk kollaborasjon og rettsoppgjør, sett i lys av enkelte kollaboratører. Deriblant Leif Normann, sammen med selskapene Dørum & Rognan, Simens Norsk og Impregnertbygg. Alle disse kollaboratørene hadde en tilknytning til byggingen av Nordlandsbanen under krigen. Steffensen benytter seg videre av disse kollaboratørene for å analysere utilbørighetsbegrepet sin utvikling under landssvikoppgjøret. Steffensen konkluderer også med at landssvikoppgjøret ble gjennomført på en hektisk måte. Siden oppgjøret kom i gang samtidig som hevnlysten fortsatt var stor, kunne flere av avgjørelsene som ble fattet tidlig i oppgjøret, være påvirket blant annet følelser. Slik som Steffensen viser til i sin masteroppgave var tendensen ofte slik at kollaboratører som ble dømt senere i oppgjøret, ofte fikk en mildere straff enn de som ble dømt tidlig. Landssvikanordningen var i tillegg noe diffus omkring hva som egentlig var krigsviktig bistand til fienden og dermed utilbørlig kollaborasjon. Dette kan være et resultat av at den ble skrevet i krigstid.²⁰ Doktoravhandlingen til Torgeir Ekerholt Sæveraas *Beton Macht Geschichte* kom ut i 2017. Avhandlingen omhandler Organisation Todt sin rolle i festningsbyggingen i Norge under krigen og hvordan norske selskaper ble mobilisert til arbeid for den tyske okkupasjonsmakten.²¹

1.2 Formål, problemstilling metode og kildekritikk

I 1993 utga Dag Ellingsen sin bok *Krigsprofitørene og Rettsoppgjøret* hvor Ellingsen tar for seg navngitte og anonymiserte krigsprofitører. Høyer Ellefsen A/S ble behandlet av Dag Ellingsen i hans bok, uten å bli anonymisert. Selskapet var ansett som Norges største anleggsvirksomhet før krigens utbrudd i Norge, ved siden av Ingeniør F. Selmer A/S. Høyer Ellefsen A/S er godt gjort rede for, både før, under og etter krigen i rettsoppgjøret, gjennom Dag Ellingsen sin undersøkelse av selskapet i *Krigsprofitørene og Rettsoppgjøret* av 1993. Ingeniør F. Selmer A/S er heller ikke anonymisert i Ellingsen sin bok, men er ikke blitt like godt redegjort for. Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S er trolig ikke redegjort for i Ellingsen

¹⁹ Arvesen 2014;

²⁰ Steffensen, Martin: *Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand*. Masteroppgave NTNU, Trondheim 2018;

²¹ Sæveraas, Torgeir Ekerholt: «*Beton macht Geschichte*» - *Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen*. Doktoravhandling NTNU, Trondheim 2017;

sin bok. Dette på grunn av at det ikke er noen av de anonymiserte selskapene i Ellingsen sin bok som inneholder karakteristika som kan være knyttet til selskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S. Dermed vil selskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S bli mest vektlagt i denne studien, i lys av Dag Ellingsen sin undersøkelse av selskapet Høyer Ellefsen A/S.

Oppgavens formål er å etterprøve Dag Ellingsen sine synspunkter på tilfellene Høyer Ellefsen A/S, Ingeniør F. Selmer A/S. Jeg tar for meg Dag Ellingsen sine synspunkter på selskapene Høyer-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S. Deretter vil jeg benytte de eventuelle synspunktene til Dag Ellingsen for å foreta min egen analyse av disse to selskapene. Selskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen A/S vil måles opp mot Høyer-Ellefsen A/S som blir stående som et slags referansepunkt for undersøkelsen. Dag Ellingsen er innom selskapet Ingeniør F. Selmer A/S i noen avsnitt gjennom sin undersøkelse. Gjennom min analyse av disse selskapene vil jeg gå nærmere inn på disponentene av selskapene, deres motiver for økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten, eventuell profitt og deretter hvordan selskapene ble behandlet under landssvikoppgjøret etter krigen. Til slutt vil jeg verken frikjenne eller dømme noen av disse selskapene, men heller prøve å vise til forskjeller og ulikheter mellom dem. Dette på grunnlag av at Høyer-Ellefsen A/S, Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S ble frikjent under landssvikoppgjøret etter krigen. Oppgavens problemstilling blir derfor: Basert på likheter og ulikheter mellom de tre entreprenørselskapene Høyer-Ellefsen A/S, Ingeniør F Selmer A/S og Eeg-Henrisken & Diderich Lund A/S, kan noen av dem sies å ha vært nærmere økonomisk landssvik enn legitim økonomisk kollaborasjon under okkupasjonstiden?

For denne studien har ikke kildematerialet fra landssvikarkivet vært det eneste kildegrunnlaget for å undersøke disse tre selskapene. Studien baserer seg også på historikere sine undersøkelser av de økonomiske kollaboratørene. Spesielt Dag Ellingsen sin forståelse av økonomisk kollaborasjon, og tilfellet Høyer Ellefsen A/S har vært grunnleggende. Dag Ellingsen sin bok «Krigsprofitørene og Rettsoppgjøret» blir etterprøvd i denne undersøkelsen. Som et revolusjonerende verk i 1993, omkring både store og små økonomiske kollaboratører fra krigen, skal dette verket stå som utgangspunkt for denne undersøkelsen. Ellingsen påpeker selv at hans verk ikke er noen detaljert fremstilling av hvordan de økonomiske kollaboratørene opererte under krigen, og i forhold til landssvikoppgjøret. Ellingsen forsøkte heller å utvikle kunnskap om hvorfor akkurat disse enkeltindividene og selskapene ble

plassert innenfor kategorien «krigsprofitører».²² I Ellingsen sitt verk ble selskapet Høyer-Ellefsen grundig gjort rede for, både før, under og etter krigen. Denne studien vil derfor gå i Ellingsen sine fotspor gjennom en grundig undersøkelse av selskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S. Undersøkelsen vil bli belyst gjennom materiale fra landssvikarkivet, ved hjelp av Dag Ellingsen sine forskningsmetoder og gjennom annen tilleggslitteratur som belyser temaet økonomisk kollaborasjon i entreprenørbransjen. Målet er å finne ut av hvorfor akkurat selskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S kom i den situasjonen hvor de ble etterforsket for økonomisk landssvik.

Oppgavens metode vil være en komparativ analyse av disse tre selskapers virksomhet under okkupasjonstiden. Altså benyttelse av et sammenlignende perspektiv. Selskapene vil sammenlignes opp mot hverandre for å avdekke forskjeller og ulikheter dem imellom. Gjennom komparasjon vil det være mulig å få frem særegenheter mellom de ulike entreprenørselskapene som analyseres. Gjennom å benytte *likhetsmetoden* vil det være mulig å studere alle selskapene sine ulike verdier på flere variabler, til tross for et likt resultat gjennom landssvikoppgjøret.²³ Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S skal sammenlignes med Høyer-Ellefsen A/S. Dette er for å få frem eventuelle likheter eller ulikheter mellom disse selskapene. Samtidig vil også Selmer A/S og Eeg-Henriksen A/S settes opp mot hverandre. En komparativ metode vil i denne sammenheng skape et tydeligere bilde av hvordan de ulike selskapene opererte under krigen.²⁴ Gjennom undersøkelse av ulike variabler som for eksempel hvilke anleggsarbeid selskapene påtok seg under okkupasjonstiden, og hvor disse befant seg hen, kan det påvises faktorer som påvirket selskapenes utvikling. Ved å sammenligne denne variabelen for alle tre selskapene blir det mulig for meg å avgjøre hvilke selskap som tidlig inngikk i samarbeid med okkupasjonsmakten. Resultatet av dette er at det vil bli mulig å si noe om hvilke selskap som drev krigsviktig bistand til fienden tidlig i okkupasjonstiden.

Slik som Dag Ellingsen sin bok er sentral, har landssviksaker omkring entreprenørselskapene Høyer Ellefsen A/S, Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S, alle blitt studert og inkludert i metodegrunnet. Alle de tyske arkivene i Norge under krigen har blitt bevart i Riksarkivet. Dette er dokumenter som stammer fra begynnelsen til slutten av okkupasjonstiden. Reichkommissariatet var det viktigste

²² Ibid; 8

²³ Kjeldstadli, Knut: *Nytten av å sammenligne*. Tidsskrift for samfunnsforskning. Nr. 5. 1988; 437-438

²⁴ Melve, Leidulf og Ryymin, Teemu: *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo 2018; 34-35

okkupasjonsorganet i Norge under krigen. Herfra er det blitt bevart viktige deler av organets arkiv fra krigen. Etter frigjøringen fikk den tyske okkupasjonsmakten panikk og satte i gang destruksjonen av materiale som omhandlet okkupasjonstiden. Til tross for dette har mye av materiale blitt samlet i Riksarkivet. I 1946 ble arkivmateriale som var oppsamlet i Riksarkivet, oversendt til Oslo politikammer, som bevisgrunnlag innenfor ulike landssviksaker. Etter landssvikoppgjørets slutt ble det besluttet å fortsatt bevare materialet fra etter krigen, selv om politiet og forsvaret mente at materialet nå var verdiløst.²⁵ I 1971 ble det samlede materialet fra landssvikarkivet overlevert til Riksarkivet i Oslo. Selve landssvikarkivet inneholder 59 enkeltarkiver som inneholder 93 000 straffesaker. Mappene i landssvikarkivet inneholder saksdetaljer på det enkelte individ eller selskap. I tillegg inneholder arkivet ikke bare saker hvor den tiltalte ble domfelt, men også de saker som ble henlagt. Alle de 37 000 landssviksakene som ble henlagt, i tillegg til de 347 krigsforbrytersakene er inkludert.²⁶

Det som har vært viktig for meg gjennom arbeidet med landssviksakene, er hvilken fortelling teksten i vitneutsagnene ønsker å formidle. Ved å betrakte vitneutsagnene som fortellinger blir ikke tekstene bare forskjellige utsagn, men jeg blir i stedet i stand til å sette de ulike utsagnene inn i bestemte rekkefølger. Både med en start og slutt. Det blir også mulig å sette utsagnene inn i bestemte mønster.²⁷ Hovedgrunnlaget for denne studien er to av de 37 000 landssviksakene som ble henlagt under landssvikoppjøret. Ved å ta utgangspunkt i disse i de henlagte landssviksakene, tilhørende Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S fra Riksarkivet blir det gjort tilgjengelig et godt kildegrunnlag for å undersøke selskapene. Sakene er ofte detaljerte med blant annet årsberetninger fra før, under og etter krigen. Disse beretningene bidrar til å skape et oversiktlig bilde av hvordan selskapet plasserte seg innenfor det norske næringsliv på denne tiden. I tillegg inneholder sakene materiale fra landssviketterforskningen av de enkelte selskap. Her finnes både skriftlig kommunikasjon innad i bedriften og med politiet. Kommunikasjonen med politiet etter krigen er i form av vitneavhør og forklaringer. Kontrakter og kommunikasjon med okkupasjonsmakten er også inkludert. Ut fra alle disse dokumentene har jeg vært i stand til å skape fortellinger om hvert av selskapene og et helhetlig bilde av dem under

²⁵ Johannessen, Knut; Kolsrud, Ole; Mangset, Dag (red.): *Håndbok for Riksarkivet*. Oslo 1992; 481, 482

²⁶ *Ibid*; 527

²⁷ Melve og Ryymin 2018; 64-65

okkupasjonstiden. Med utgangspunkt i de skapte fortellingene har det blitt mulig å sammenligne dem med Høyer-Ellefsen A/S sin fortelling, fortalt gjennom Dag Ellingsen.

Gjennom arbeidet med arkivsakene i Riksarkivet kom det tydelig frem at arbeidet med slikt materiale ikke bare er uproblematisk. Hver mappe og hvert dokument bør vurderes kritisk opp mot tiden de ble fremstilt i. For enhver som ble etterforsket for landssvik, kan det tenke seg at flesteparten ønsket å gå fri. Odd-Bjørn Fure har blant annet påpekt at materiale som ble anvendt under rettsoppgjøret av ulike selskaper, faktisk stammer fra okkupasjonstiden. Derimot hvis dokumentene er blitt tuklet med, kan de for eksempel stå i en annen rekkefølge enn hva de opprinnelig gjorde.²⁸ Det er nettopp dette som kan skape forvirring for undersøkelse av materialet i senere tid. Noe annet som er mulig å stille seg kritisk til er hvilket bilde de ulike disponentene maler av seg selv under avhørprosessene etter krigen. Det å bli konfrontert med beskyldninger om økonomisk landssvik, eller uansett hvilken type landssvik, kan tenkes å skape panikk hos enhver. Spesielt med tanke på at begrepet «økonomisk kollaboratør» ikke hadde noen fine synonymmer rett etter krigen. Hvorvidt de ulike selskapene presenterte seg selv på en troverdig måte ovenfor politimyndigheten i 1946, er ikke av stor betydning for historikere i dag. Materialet ligger der og det er opp til enhver historiker å undersøke dette materialet for å finne fram til sin egen slutning.

1.3 Dag Ellingsen sin forståelse av økonomisk kollaborasjon i entreprenørbransjen

Ellingsen kategoriserer selskapene innenfor entreprenørbransjen som enten store kjente næringsdrivende eller mindre «profitører», som ble etterforsket for økonomisk landssvik. De mindre «profitørene» var ofte selskap som ble etablert under krigen. Ellingsen opererer her med fullt navn på de «store» selskapene, da det er av allmennhetens interesse å kjenne til hva disse selskapene foretok seg under okkupasjonstiden. De såkalte mindre «profitørene» har blitt anonymisert. Høyer-Ellefsen blir gjort rede for under fullt navn, samtidig som saken mot «Halvor Jensen» og selskapet «Nordisk Lettmetall», blir gjort rede for ved bruk av fiktive navn.²⁹ For at et selskap ble betegnet som «etablert» var det et krav om at omsetningen burde være stabil og relativt høy før krigen, samtidig som selskapet må ha eksistert i minst ti år før utbruddet av krigen i Norge. Omsetningsmessig hadde de etablerte selskapene som oftest en

²⁸ Fure, Odd-Bjørn: *Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering. I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid.* red. Stein Ugelvik Larsen, Oslo 1999; 53

²⁹ Ellingsen 1993; 9

årlig omsetning på rundt fem millioner kroner før krigen. De små selskapene som var etablert før krigen hadde derimot en årlig omsetning på omkring 300 000 kroner.³⁰

Fra Dag Ellingsen sitt synspunkt, er et av de mørkeste hullene fra andre verdenskrig nettopp økonomisk kollaborasjon. Ellingsen bruker forskjellige beskrivelser på begrepet økonomisk kollaborasjon. For eksempel økonomisk bistand til fienden, økonomisk landssvik og historien om krigsprofitørene.³¹ Tiårene før krigen skapte noe av det klimaet som fantes under selve okkupasjonstiden i Norge. Innenfor næringslivet hadde det vært krisetilstander i lang tid. En større utbredelse av arbeidsledigheten fra 1930-årene kunne bli resultatet dersom krisen fortsatte.³² Gjennom denne nedgangen før krigens utbrudd forsøkte flere å etablere nye bedrifter. Disse nyetablerte bedriftene fikk på grunn av dette ikke tatt på seg omfattende arbeid før krigen. Ved krigsutbruddet ble disse nyetablerte bedriftene stilt ovenfor en «boom», som Ellingsen refererer til. Denne «boomen» førte til at etterspørselen av oppdrag økte betraktelig og de nye etablerte selskapene fikk valget om de ønsket å ta oppdrag for tyskerne eller ikke.³³ Det var ikke bare de nyetablerte entreprenørselskapene som fikk oppdrag for tyskerne. Veletablerte selskaper slik som Høyer-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S, ble også kontaktet og tok arbeid for tyskerne under krigen. Til og med vanlige arbeidsfolk tok arbeid for tyskerne, noe som resulterte i det som i etterkrigstiden har blitt kalt økonomisk kollaborasjon med fienden.³⁴ Straffbart eller ei, Ellingsen sitt formål var ikke å avgjøre dette. Det var å gi en oversikt over og en kategorisering av de ulike aktørene innenfor entreprenørbransjen som utøvde økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten under krigen i Norge.

Et medlemskap i NS var nøye dokumentert, og dersom det samtidig hadde blitt drevet profitørvirksomhet, skulle denne utgjøre et forsterkende element. Det som kan være med på å skape en mørk side ved etterforskningen av de økonomiske landssvikerne, er at det antakeligvis finnes flere mindre økonomiske landssvikere som klarte å holde seg utenfor etterforskningsradaren.³⁵ Dag Ellingsen argumenterer for at de store etablerte selskapene i entreprenørbransjen fikk en mild behandling av rettsvesenet under oppgjøret. I denne sammenheng argumenteres det for flere årsaker til denne milde behandlingen. Blant annet påtalemyndigheten og rettsapparatet sine meninger omkring hvordan de forskjellige typene av

³⁰ Ibid; 216

³¹ Ibid; 7

³² Ibid; 13

³³ Ibid; 14

³⁴ Ibid; 201

³⁵ Ibid; 141-142

profitørvirksomhet skulle vurderes. I tillegg var selskapene sine egne handlinger med på å komme seg i posisjoner som var gunstige under oppgjøret. Deriblant deres markedsrett og markedsstilpasning. Fra etterforskerne sin side fantes det også en defensiv holdning ovenfor selskapene. Et viktig formildende kriterium under oppgjøret var at selskapet skulle behandles mildere dersom aktivitetsnivået var det samme, både før og under krigen. De store selskapene utnyttet denne situasjonen, ved at de opererte med en markant økning i omsetningen i løpet av krigens første år, for deretter å trappe ned virksomheten mot slutten av krigen. Her skal det nevnes at mange stod i mot tyskerne sine krav om å ekspandere virksomheten. Faktum er at flere selskaper kunne operere med beskjedne ekspansjoner, som ville komme selskapene til gode.³⁶ 3 av 31 etablerte selskaper fikk fengselsstraff under oppgjøret, mens henleggelse var situasjonen for resten av de etablerte selskapene. Noen av de selskapene som fikk saken sin henlagt, ble derimot ilagt inndragninger av fortjeneste.³⁷ Samarbeidsånden hadde også sitt å si for en formildet situasjon under rettsoppgjøret. Mange av de store selskapene hadde operert ut i fra en samfunnsmoral i begynnelsen av krigen, hvorpå de mindre etablerte selskapene hadde hengt seg på. Utover i okkupasjonstiden når krigen begynte å tilte mot tyskerne, økte den norske motstanden mot tyskerne. Dette gjorde at samarbeidsånden i det norske næringslivet ble svekket.³⁸

Dag Ellingsen argumenterer også for at de mindre etablerte selskapene ble dømt strengere enn de store etablerte under rettsoppgjøret. En av årsakene til dette kunne være oppbyggingen av sitt eget forsvar under etterforskningen. Det tok lang tid før noen av de etablerte fikk en dom i sine saker, dermed utnyttet disse selskapene tiden godt med å hyre inn advokater. Flere selskaper tok seg tid til, enten gjennom sine skriveføre advokater, eller gjennom seg selv, å sende inn redegjørelser om deres virke under krigen. Advokatene hentet også ofte inn positive vitneutsagn.³⁹ På en annen side var det ikke slik at alle selskaper fikk tilgang til fordelen av å ha en advokat. Hyringen av en offentlig oppnevnt advokat var ikke betalt før saken var forbi etterforskningsfasen. Dersom selskapet ønsket en advokat under selve etterforskningen måtte dette betales for. Noe som førte til en vanskelig situasjon for mange av de små selskapene. De hadde mistet inntektskilden sin etter krigen og hadde samtidig måttet gjennomgå lange fengslinger før de kunne få saken sin prøvd. Dermed var det umulig å betale for advokathjelp under etterforskningen. Samtidig var etterspørselen etter

³⁶ Ibid; 148-149

³⁷ Ibid; 147

³⁸ Ibid; 152

³⁹ Ibid; 179

advokater stor og allerede overbelastet. Fordelen for de etablerte selskapene var ofte at de tidlig hadde flittige advokater engasjert i sine selskaper.⁴⁰

1.4 Selskapet Høyer Ellefsen A/S

Dag Ellingsen omtaler Høyer-Ellefsen A/S som et av de største entreprenørselskapene i Norge både før og under okkupasjonstiden. Slik som selskapet møtte og oppførte seg under okkupasjonstiden er det rimelig å stille spørsmålstegn ved dets intensjoner, til tross for at selskapet til slutt ble frikjent. Høyer-Ellefsen A/S møtte krigen i Norge gjennom å bli engasjert i arbeider på Sola og Forus flyplass utenfor Stavanger. Gjennom dette arbeidet ble det opprettet en kontrakt mellom Høyer-Ellefsen A/S og den tyske okkupasjonsmakten, som skulle stå som begynnelsen og selve kjennetegnet på et langt og fortjenestfullt samarbeid.⁴¹ For tyskerne var det av avgjørende karakter å få ferdigstilt så mange flyplasser som mulig. Høyer-Ellefsen A/S var et hett navn for å bli kontaktet av tyskerne. Selskapet hadde spesialisert seg på bygging av flyplasser samt kaianlegg. Med tanke på deres omdømme skulle det ikke kunne tenkes at henvendelsene kom overraskende på direktør August Gundersen. Gundersen formidler derimot til Landssvikpolitiet etter krigen at det var først i april/mai at han forstod hvilke omfattende arbeid selskapet hadde tatt på seg. Gundersen hevdet at arbeidet var påtatt gjennom en anleggsleder i Stavanger. Gundersen fryktet også kontraktens format. Han mente at kontraktene var utformet på en slik måte at selskapet kunne komme i problemer etter krigen. Blant annet fantes det ingen indikasjon i kontraktene om at selskapet var blitt tvunget til å ta arbeid for tyskerne. Denne usikkerheten førte til at

Gundersen tok kontakt med høyesterettsjustitiarius Paal Berg, som rådet han til å ta kontakt med Administrasjonsrådet. Allerede her ser vi at Gundersen ante bekymring over hva selskapet hans hadde involvert seg i. Videre hevdet Gundersen at Administrasjonsrådet ba han henvende seg til Entreprenørforeningen. Entreprenørforeningen uttalte deretter at dersom tyskerne kom med en anmodning, skulle denne følges så godt som det lot seg gjøre.⁴² En slik uttalelse kan sees i sammenheng med samarbeidsånden som rådde innenfor entreprenørbransjen i begynnelsen av okkupasjonstiden. Det vi skal se videre er at det hele tar en vending mot at Gundersen og Høyer-Ellefsen A/S vil gå langt for å dekke over sitt samarbeid med tyskerne. Gjennom arbeidet ved flyplassene utenfor Stavanger hadde Høyer-

⁴⁰ Ibid; 180-181

⁴¹ Ibid; 37

⁴² Ibid; 39-40

Ellefsen A/S inngått en avtale med to entreprenørselskap fra Stavangerområdet, og «Forskompaniet» ble dannet. Kontraktsutformingen med de tyske byggherrene viste derimot ingen spesiell tvang som gjorde at selskapet gikk inn i samarbeidet ufrivillig. Samtidig ble det avslørt at selskapet skulle disponere krigsfanger i arbeidet. Dette skapte stor bekymring hos Gundersen, som bestemte seg for å gå helt til topps for å få endret kontraktsformuleringene. Tyskerne gikk med på å endre kontraktene, men bare ved å legge til ordet «Befehl», altså «befaling» ovenfor alle ordrer.⁴³ Denne handlingen fra Gundersen sin side tyder på at han febrilsk forsøkte å støtte opp under tanken om tvang i henhold til arbeidet. Korrespondansen mellom selskapet og de tyske militære bygningsmyndigheter var også karakterisert av en særskilt vennlig tone. Hvor de også blant annet kom med ønsker ovenfor tyskerne.⁴⁴

I 1941 begynte Høyer-Ellefsen A/S arbeidet med å komme seg unna de tyske militære byggherrene. Deres strategi ble betegnet som noe underlig av Dag Ellingsen, siden selskapet besluttet å inngå kontrakter med to av Tysklands største entreprenørselskaper. Selskapene «Sager & Woerner» og «Strassenbau AG». Selskapene hadde fått i oppdrag av Dr. Fritz Todt om å undersøke veiforholdene i Norge, og da falt det dem naturlig å ta kontakt med Høyer-Ellefsen A/S. For Høyer-Ellefsen A/S var dette en unik mulighet til å inngå i kontrakt direkte med tyske private selskap, i stedet for direkte med de tyske militære byggherrer. Innenfor dette samarbeidsforholdet skulle Høyer-Ellefsen A/S oppleve en oppgang, både i omsetning og i antall oppdragsforespørsler.⁴⁵ Det skulle derimot ikke ta lang tid før selskapet vred seg unna kontrakten med de tyske entreprenørselskapene ved å skylde på deres kapasitet i forhold til arbeidene sitt omfang. I stedet begynte selskapet å engasjere seg innenfor vannkraft- og industrisektoren, sammen med det tyske selskapet A/S Nordag. Tankegangen til Høyer-Ellefsen A/S var at slike oppdrag var av en mer norsk karakter, og kanskje kunne legge skygge over de involveringer selskapet hadde hatt med den tyske okkupasjonsmakten.⁴⁶ Høyer-Ellefsen A/S sin totale omsetning for arbeidet gjort i regi av de tyske militære byggherrene under okkupasjonstiden var på svimlende 113 millioner kroner.⁴⁷

Etter at krigen i Norge var slutt, ble direktør August Gundersen varetektsfengslet, noe som kunne tolkes som en aggressiv fremgangsmåte fra politiet sin side. Gjennom «Forskompaniet» konkluderte en politikonstabel med at Høyer-Ellefsen A/S ikke kunne

⁴³ Ibid; 40-41

⁴⁴ Ibid; 42

⁴⁵ Ibid; 45-46

⁴⁶ Ibid; 49

⁴⁷ Ibid; 48

forvente noen nåde fra politiet sin side. Spesielt var selskapet sin virksomhet på forskjellige flyplasser sett på som særs krigsviktig bistand til fienden.⁴⁸ Det skulle ta hele fire år etter krigen før selskapet skulle få den endelige avgjørelsen. I mellomtiden hadde selskapet engasjert noen dyktige advokater. Advokatene og Gundersen selv illustrerte mer og mer et bilde av ansvarlige direktører som lot seg rive med, til kontrast til bildet av et profittjagende selskap.⁴⁹ Resultatet blir at selskapet frifinnes for kontraktene med Foruskompaniet og Arge samarbeidet. Selskapet argumenterte for at Arge samarbeidet var en måte for å komme seg unna tyske militære byggherrer.⁵⁰ Det ble foreslått at direktør August Gundersen skulle motta en bot på 100 000 kroner samt seks måneders fengsel.⁵¹ Politifullmektigen som undersøker selskapet mener at selskapet handlet helt frivillig og aldri var under noen slags form for tvang fra tysk side. Samtidig skal selskapet ha vært helt klar over hvilke kontrakter og deres omfang på det tidspunktet de inngikk i kontraktene. Dermed foreslås det straffeforfølgelse for Arge samarbeidet.⁵² Både statsadvokat Karl Lous og Riksadvokaten kom derimot til enighet om at man må ta i betraktning samarbeidsinnstillingen som var til stede i det norske samfunn i 1940.⁵³ Den 29. oktober 1949 henlegges saken og direktørene August Gundersen og Thorbjørn Skjensvold går fri uten å idømmes bøter eller fengselsstraff. Inndragningsordren på 2 millioner kroner ovenfor selskapet blir derimot stående.⁵⁴

1.5 Profesjonsrelevans

Temaene økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik som blir behandlet i denne studien vil være relevant for lærerprofesjonen på flere måter. Slik som formålet med historiefaget er utredet i læreplanen i historie for studieforberedende utdanningsprogram vil disse temaene også være med på å øke elevenes historiebevissthet. Temaene legger til rette for at elevene skal være i stand til å se sammenhenger med hvordan norske selskap handlet under okkupasjonstiden og hvilke konsekvenser deres handlinger kunne få i landssvikoppgjøret etter krigen. Hvordan nordmenn og norske selskap arbeidet for Nazi-Tyskland er et tema som ikke har vært oppe i dagen før i senere tid, og som kunne bli vurdert innlemmet i historieundervisningen i Norge. Basert på elevenes innsikt og forståelse av økonomisk

⁴⁸ Ibid; 85-87

⁴⁹ Ibid; 87-88

⁵⁰ Ibid; 89-90

⁵¹ Ibid; 93

⁵² Ibid; 92

⁵³ Ibid; 93

⁵⁴ Ibid; 94

kollaborasjon og økonomisk landssvik kan elevene være i stand til å forstå sin egen samtid bedre, øke deres kritiske sans, og skape forståelse for at de selv er deltakere i en historisk prosess.⁵⁵ I ren undervisningssammenheng ville disse temaene ivaretatt læreplanmålene for samfunnsfag etter 10. trinn. Blant annet er dette temaer som elevene kan få mulighet til å fordype seg i, og deretter lage en presentasjon for resten av klassen for eksempel. På denne måten får elevene øvd flere av de grunnleggende ferdighetene. Blant annet lesing, skriving, muntlige og digitale ferdigheter ville blitt ivaretatt.⁵⁶ Det ville vært naturlig å la dette temaet komme inn under 2. verdenskrig i en undervisningssituasjon. For historie studieforbereende etter vg3 sier læreplanmålene blant annet at elevene skal kunne tolke og bruke historisk materiale. Ved å la elevene jobbe med primærkilder angående temaene økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik vil elevene kunne fått større forståelse av hva et historisk materiale er og hva det kan brukes til.⁵⁷

1.6 Oppgavens struktur

Oppgaven består av til sammen 7 kapitler. Kapitlene tar for seg blant annet økonomisk kollaborasjon som begrep, fenomenet, motiver, profitt og landssvikoppgjøret. Samt en undersøkelse av tilfeller av økonomisk kollaborasjon innenfor selskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S.

Kapittel 2 tar for seg økonomisk kollaborasjon som fenomen i Norge under krigen. Det blir undersøkt hvordan det politiske klimaet etter krigsutbruddet påvirket motivasjonen hos norske selskap for å inngå kontrakter med den tyske okkupasjonsmakten. Hvorpå selskapene deretter kommer inn under kategorien «å drive økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten innenfor entreprenørbransjen». Samtidig blir rettsoppgjøret etter krigen undersøkt. Deriblant hvordan lovgrunnlaget for rettsoppgjøret ble opprettet og hvordan rettsoppgjøret behandlet de økonomiske kollaboratørene.

Kapittel 3 og 4 er en analyse av entreprenørselskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S. Selskapene blir sett fra flere synsvinkler, deriblant hvordan

⁵⁵ Læreplan i historie – fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram: Formål, <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal>

⁵⁶ Læreplan i samfunnsfag: Grunnleggende ferdigheter, https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter

⁵⁷ Læreplan i historie – fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram: Læreplanmål etter vg3 studieforbereende utdanningsprogram, <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforbereende-utdanningsprogram>

Dag Ellingsen eventuelt har omtalt selskapene, disponentene i selskapet, deres motivasjon til å drive kollaborasjon, eventuell profitt og hvordan det gikk med selskapene gjennom landssvikoppgjøret etter krigen. Selskapene vil settes opp mot hverandre og sammenlignes for å finne fram likheter og ulikheter mellom Norges fremste entreprenørselskap i løpet av okkupasjonstiden.

Kapittel 5 vil bestå av en konklusjon hvor entreprenørselskapene Ingeniør F.Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S blir satt opp mot Dag Ellingsen sin analyse av selskapet Høyser-Ellefsen A/S. Alle disse tre selskapene ble frikjent under landssvikoppgjøret etter krigen. Det som skal komme frem av konklusjonen er et mulig svar på hvorfor disse selskapene har en ulik historie både før, under og etter okkupasjonstiden i Norge.

Kapittel 2 Forståelse av økonomisk kollaborasjon og landssvik

Formålet med dette kapitlet er å kunne gi en evaluering av norske entreprenørselskapers samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten 1940-45. For å kunne gjøre det er det nødvendig å diskutere økonomisk kollaborasjon og landssvik. Gjennom dette kapitlet vil økonomisk kollaborasjon diskuteres. Rettsoppgjøret i Norge etter krigen var avgjørende for entreprenørselskapene, både for selskapets økonomi og dets renommé. I dette kapitlet vil det diskuteres hva som kjennetegnet opprettelsen av lovgrunnlaget for rettsoppgjøret, samt de økonomiske kollaboratørene sin rolle i rettsoppgjøret. Deriblant hvilke straffutmålinger som var aktuelle og hvilke rettslige prinsipper som lå til grunn for en eventuell domfellelse.

Budskapet som er ønskelig å formidle er hvordan norske entreprenørselskap møtte okkupasjonstiden og deretter hvordan deres handlinger utviklet seg fra 1940-45. Det vi skal se er at ønsket om å samarbeide med okkupasjonsmakten avtok gradvis ettersom årene gikk i løpet av okkupasjonstiden. For rettsoppgjøret sin del, vil det diskuteres hvorvidt lovgivningen stod sterkt nok i møte med profitørene, og hvordan selskap kunne bli behandlet ulikt.

Tendensen til å gå hardt ut mot profitørene rett etter krigen var ganske tydelig, men etter en tid hvor flere og flere selskap ble brakt inn under etterforskning og videre stilt for retten ville prosessen ofte være av en mildere karakter.

2.1 Invasjonsklimaet

Den 9. april 1940 ble Norge invadert av Nazi-Tyskland og Adolf Hitlers tropper befestet store norske byer. Det ble ikke utkjempet noen store slag på norsk jord under krigen, men det var derimot ingen tvil om Norge sin strategiske posisjon blant stormaktene. For Nazi-Tyskland var transport av svensk jernmalm ut fra havnen i Narvik nødvendig for tyskernes rustningsindustri. For de allierte var det på en annen side like viktig å sperre av for denne transporten av svensk jernmalm, for å svekke den tyske rustningsindustrien. For en kort periode ble Narvik befridd av de allierte troppene som var landsatt. Men etter som troppene trengtes lengre sør på kontinentet, trakk de allierte seg ut av Narvik. Dermed ble den tyske rustningsindustrien skulle bli forsynt med krigsviktig jernmalm i flere år fremover.⁵⁸ Den 16 april i løpet av den første uken etter Nazi-Tyskland sin invasjon av Norge ble det avholdt et møte for IG Farbens underavdeling for metaller. Denne avdelingen skulle blant annet diskutere en rapport som omhandlet den norske industrien. Her ble det konkludert med at det

⁵⁸ Kroglund 2012; 11

norske næringslivet skulle mobiliseres til arbeid for den tyske krigsmaskinen.⁵⁹ Dag Ellingsen argumenterer i sin bok *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*, for at Norge var forberedt på feil krig. I månedene før invasjonen av Norge hadde norsk produksjon gått for fullt. Mye av virksomheten var forberedelse på krig. Situasjonen på kontinentet tilsa at det var tid for hamstring og lagerfylling. Mange hadde første verdenskrig friskt i minne, hvor nøytralitet og isolasjon var kjennetegn. Den norske økonomien var veldig åpen, hvor eksport og import stod sentralt. Forberedelsene til krig var hensiktsmessige nok med tanke på erfaringene fra forrige krig. Det som skulle ta både den norske politikken og den norske befolkningen på sengen, var at dette skulle bli en fem år lang okkupasjonskrig. Hvor okkupasjonsmakten hadde til hensikt å utnytte ressurser og arbeidskraft som fantes i det norske land for å ruste sin egen krigføring.⁶⁰ En følelse av kaos og uvisshet lammet den norske politiske beslutningsevnen, som i tur påvirket avgjørelsen om mobilisering av militære styrker. Det politiske klimaet etter morgenen 9. april 1940 bidro til å skape usikkerhet hos befolkningen og innenfor næringslivet.⁶¹

2.2 Økonomisk kollaborasjon i entreprenørbransjen

Kjente norske selskap tilegnet seg store formuer ved å samarbeide med den tyske okkupasjonsmakten.⁶² Noe som stod sentralt for at økonomisk kollaborasjon skulle foregå mellom okkupasjonsmakt og okkupant, var at det fantes et behov hos okkupasjonsmakten. Tyskerne sine behov var av sterk militær karakter. Entreprenørbransjen ble i denne sammenheng trukket inn for å imøtekomme tyskerne sine behov. Den tyske hæren, luftvåpenet og marinen hadde undersøkt det norske forsvarsverket og funnet det for svakt for å stå imot en eventuell invasjon fra kysten. Samtidig var vei- og jernbanenettet for dårlig utbygd for frakting av soldater og materiell. Flyplassene på blant annet Værnes og Fornebu ble funnet for små av det tyske flyvåpen, hvorpå det ble beordret en utbygging av disse.⁶³ Norske entreprenørselskap ble satt til å bygge havner, festningsverk, staller, veier, jernbane og ammunisjonslagre for den tyske okkupasjonsmakten.⁶⁴ Både entreprenørselskaper og arbeidere ble i denne sammenheng lokket av kontrakter som tilbød både profitt for selskapene og høye lønninger for arbeiderne. Et tiltak som den tyske okkupasjonsmakten satte i verk for å

⁵⁹ Storeide 2014; 35

⁶⁰ Ellingsen 1993; 15-16

⁶¹ Ibid; 17

⁶² Kroglund 2012; 69

⁶³ Ellingsen 1993; 27

⁶⁴ Ibid; 28

lønne de beskjeftigede var å beordre trykking av penger i Norges Bank. Pengestrømmen ble så pumpet inn i næringslivet, slik at tyskerne kunne få arbeid utført der de ville. Etter invasjonen av Norge var det mangel på oppdragsmuligheter innenfor entreprenørbransjen, og dermed også mulighetene for avsetning. Selskapene stod i en situasjon hvor valget stod mellom å innstille virksomheten, eller fortsette virksomheten med Tyskland som oppdragsgiver. Dette er en nokså forståelig problemstilling, men det skulle derimot vise seg at samarbeidsviljen ovenfor den tyske oppdragsgiveren ofte kunne være langt større enn det som krevdes.⁶⁵

Ønsket om samarbeid fra den politiske siden i Norge hadde sitt å si for samarbeidsviljen både blant befolkningen, da spesielt NS-medlemmer og innenfor det norske næringslivet. Opprettelsen av Administrasjonsrådet stod sentralt i utviklingen av denne samarbeidslinjen. Begrunnelsen for opprettelsen av Administrasjonsrådet var hovedsakelig den store misnøyen med Quisling, og at han måtte bort for enhver pris. Selv om denne prisen var å samarbeide med okkupasjonsmakten. Administrasjonsrådet på sin side skulle medvirke til å «holde hjulene i gang» i det norske næringsliv. Det skulle opprettholde ro og orden, og motvirke uro, kaos og sabotasje. Opprettelsen av Administrasjonsrådet møtte ikke noen særlig motstand, selv om leder Christensen proklamerte at rådet ville samarbeide tett og lojalt med okkupasjonsmakten.⁶⁶ Industriforbundet var først ut med å proklamere at de ønsket et samarbeid med okkupasjonsmakten. Derfor var det viktig å få oversikt over hvordan man kunne samarbeide med tyskerne i forhold tjenesteytelse. Høyesterettsadvokat Kristen Johanssen ble kontaktet for å uttale seg om hva folkeretten vektla innenfor et samarbeid mellom okkupasjonsmakten og industrien i det okkuperte landet. Gjennom tyding av Haag-konvensjonens art. 43 og 45 proklamerte Johanssen at norske selskap var lovberettiget til å kunne signere kontrakter med okkupasjonsmakten. Det som kan sies å være resultatet av denne samarbeidslinjen er at norske myndigheter og norsk næringsliv tok en pragmatisk stilling ovenfor okkupasjonsmakten. Noe som betød at administrasjonsrådet gjorde alt i sin makt for å utnytte okkupasjonstiden til det beste for Norge. For eksempel var flere fylker og kommuner tidlig ute med å ville samarbeide med okkupanten deriblant med reparasjoner og utbygging av flyplasser. Arbeidsvillige nordmenn utgjorde store deler av køene ved porten til blant annet flyplassen Værnes utenfor Trondheim. Resultatet ble at krigsviktig arbeid ble utført for fienden, samtidig som det ble utført arbeid som kunne være nyttig for Norge på lang

⁶⁵ Andenæs 1979; 50

⁶⁶ Kroglund 2012; 43

sikt. Dette standpunktet er også noe som kommer til å gjøre seg gjeldende for et av selskapene som omtales i denne studien.⁶⁷

Hva kunne så okkupasjonsmakten kreve av entreprenørselskapene i det okkuperte landet? Okkupasjonsmakten var her nødt til å operere i henhold til Haagkonvensjonen og selskapene var nødt til å holde seg innenfor et område som tilsa at de fortsatt var lojale mot landet sitt. Okkupasjonsmakten kunne ved enkelte tilfeller komme med henvendelser preget av tvang. Det er i disse situasjonene en usikkerhet hos den forespurte kan oppstå. Slike forespørsler berodde seg ofte på ytelse av tjenester gjennom bruk av mannskap, maskiner og materiell fra det enkelte selskap. Ofte til å utføre krigsviktig arbeid. Gjennom trusler om tvangsinnkvartering av fiendtlige tropper i landet og rekvirering av hus, er det mulig å forklare hvorfor mange selskap så på kollaborasjon med okkupasjonsmakten som noe nyttig for landet sitt. Først og fremst for å unngå ytterligere represalier, men også for utbedring av kommunikasjoner og infrastruktur.⁶⁸ Senere vil det påvises at slike trusler ikke var mangelvare fra tysk side. Dersom et selskap for eksempel saboterte arbeidet gjennom forsinkelser, var tyskerne tydelig på at slikt ikke ville gå ubemerket hen hos dem.⁶⁹

Dersom et selskap først hadde underskrevet en kontrakt med tyskerne, var det uhyre vanskelig å vri seg unna den.⁷⁰ Slik som med arbeidet ved flyplassen på Fornebu ble private entreprenørselskap hyret inn av tyskerne, hvor Oslo kommune ikke opererte som mellomledd. Entreprenørene ble dermed overrasket over at kommunen ikke hadde noe med utbyggingen å gjøre, slik at de krevde en skriftlig befaling av tyskerne om arbeidet på Fornebu. Hvis denne befalingen ikke kom i orden, kunne det se ut som om arbeidet var påtatt og utført på frivillig basis mente entreprenørene. Administrasjonsrådet i samråd med den tyske okkupasjonsmakten utarbeidet deretter en «beordring» fra tyskernes side, samt kravet om at Oslo kommune skulle stå som arbeidsgiver. I denne saken muliggjorde beordringen en svekkelse av entreprenørenes personlige ansvar for arbeidet og dermed også tiltaleunngåelse under rettsoppgjøret. Dette er en sak hvor tvang står sentralt i sakens kjerne fra okkupasjonsmakten sin side. Fortsettelsen av arbeidene på Fornebu flyplass kommer ut gjennom en ordre fra det tyske flyvåpenet i Norge. Entreprenører ble hyret inn for å fortsette arbeidene etter at Oslo kommune nølte. Det er dermed ikke sagt at alle entreprenører blir «hyret» inn for å undertegne kontrakter under tvang gjennom arbeidet på Fornebu. Blant

⁶⁷ Ellingsen 1993; 24

⁶⁸ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret*. 1962; 282

⁶⁹ Kroglund 2012; 71

⁷⁰ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret*. Gjøvik 1962; 240

annet entreprenørselskapene Høyer Ellefsen A/S og Bakke og Dybvik A/S er blant entreprenørselskapene som frivillig tok arbeid på flyplassen.⁷¹

De som ville arbeide for den tyske okkupasjonsmakten, de fikk det. I flere tilfeller var det ikke nødvendig for tyskerne å true til seg tjenester fra det norske næringsliv. Arbeidere strømmet til tyske prosjekter ved blant annet flyplasser, veier og jernbaner.⁷² Samtidig kom flere og flere entreprenørselskap på banen, både kjente og ukjente. Nå var det mulighet for å tilegne seg kontrakter med blant annet Kodeis og Organisation Todt selv om samarbeidsforholdet ble etablert allerede i april 1940 gjennom utbyggingen av flere flyplasser i landet.⁷³ I forhold til samarbeidslinjen som hadde til hensikt å «holde hjulene i gang» i landet, kunne disse kontraktene legitimeres politisk. Spørsmålet som må stilles er hvorvidt de lukrative kontraktene kan legitimeres økonomisk? Det vil antageligvis ikke herske noen tvil om at et økonomisk motiv ofte kunne spille en rolle for inngåelsen av disse kontraktene.⁷⁴ Å skjule det økonomiske motivet bak hensynet til arbeidere, samarbeidslinjen og nasjonens beste kunne være en taktikk for å formilde sin egen kollaborasjon.⁷⁵ Flere store selskap gikk ofte sammen for å gripe fatt på oppdrag av større art, samtidig som de engasjerte underleverandører for produksjon og levering av varer.⁷⁶ Etersom krigen gikk sin gang og etter hvert begynte å gå i mot Nazi-Tyskland, førte det også med seg at norske entreprenørselskap begynte på oppgaven om å komme seg vekk fra de tyske oppdragsgiverne. Målet var et mer norsk sivilbetont arbeid, som også kunne være med på å dekke over selskaperes tidligere beskjeftigelser for den tyske okkupasjonsmakten. Slik som det vil påvises senere i denne studien, var kalde føtter noe som gikk igjen hos flere av de undersøkte selskapene.⁷⁷

2.3 Rettsoppgjøret

Omkring fem prosent av Norges to millioner voksne nordmenn kom inn under etterforskning under rettsoppgjøret. Det er noe som gjør rettsoppgjøret i Norge til det mest omfattende rettsoppgjøret i historien. 49 000 personer ble straffet under rettsoppgjøret i Norge.⁷⁸ Av de

⁷¹ Krogslund 2012; 72

⁷² Krogslund 2012; 90

⁷³ Sæveraas 2017; 213

⁷⁴ Krogslund 2012; 91

⁷⁵ Ibid; 92

⁷⁶ Ibid; 91

⁷⁷ Ibid; 49

⁷⁸ Borge og Vaale, 2018; 12

92 000 sakene som ble etterforsket i Norge, ble 16 000 av disse sakene etterforsket som økonomisk landssvik. Flertallet av de som ble straffet under rettsoppgjøret hadde medlemskap i Nasjonal Samling, NS. Rettsoppgjøret viser til noen interessante tall. Deriblant ble 50 % av de som ble etterforsket for ideologisk landssvik, ved for eksempel medlemskap i NS, dømt og straffet. På den andre siden resulterte bare 20 % av de etterforskede sakene for økonomisk landssvik, dom og straff. Dermed er det mulig å slå fast at de økonomiske landssvikerne ble sjeldnere straffeforfulgt enn de ideologiske landssvikerne under rettsoppgjøret.⁷⁹

Kritikken ovenfor rettsoppgjøret beror seg på hvordan rettsoppgjøret etter krigen ikke ivaretok viktige rettsprinsipper og hvordan forholdet mellom rett og politikk utartet seg. Under fredstid og innenfor normale forhold i Norge skal det ikke være noen tvil om at Grunnloven ikke skal verne norske borgere mot politisk misbruk av Grunnlovens rettsprinsipper. Unntaket av dette skulle vise seg å være okkupasjonstiden mellom 1940 og 1945 i Norge. På grunn av dette unntaket blir rettsoppgjøret nærmest å betrakte som et overgangsoppgjør. Et oppgjør hvor normale prosedyrer for retts- og straffeforfølgelse blir erstattet av andre midlertidige prosedyrer.⁸⁰ Noe som forårsaker slike overgangsoppgjør kan blant annet være knapphet på tid og ressurser, samt en følelsesmessig reaksjon på det kortvarige og autoritære regimet.⁸¹ Baard Herman Borge og Lars-Erik Vaale diskuterer tematikken i sin bok *Grunnlovens største prøve*. Hvorvidt de rettslige avgjørelsene under rettsoppgjøret forekom som riktige eller uriktige, er vanskelig å svare på. Det vil heller ikke være mulig å komme med en konkret dom ovenfor oppgjørets forhold til Grunnloven. Her blir det imidlertid opp til den enkelte å åpne opp for diskusjoner omkring enkelte paragrafer i Grunnloven, som muligens ble tøyd i løpet av overgangsoppgjøret i 1945.⁸²

Planleggingen av rettsoppgjøret ble gjort av eksilregjeringen i London og hjemmefrontens ledelse i Oslo (HL). Under forberedelsene til rettsoppgjøret oppstod det enkelte uenigheter mellom regjeringen og HL. HL gikk blant annet inn for strengere retningslinjer omkring straffebestemmelsene enn eksilregjeringen. Det var derimot ikke stor avstand mellom disse to partene generelt sett i løpet av forberedelsene. For eksempel ble HL sine forslag til provisoriske anordninger tillagt stor vekt av eksilregjeringen. De provisoriske anordningene av 1941-1943 var forberedt av eksilregjeringen og alle de senere anordningene

⁷⁹ Ellingsen 1993; 125

⁸⁰ Borge og Vaale 2018; 13

⁸¹ Ibid; 280

⁸² Ibid; 289

var opprettet av HL, bortsett fra krigsforbryteranordningen av 4. mai 1945.⁸³ En sentral oppfatning blant eksilregjeringens jurister i London 1941-1942, var at situasjonen i Norge var så ekstraordinær, slik at rettsoppgjøret ikke kunne baseres på den straffelovgivningen som allerede fantes. Det trengtes med andre ord et nytt lovverk som kunne tilpasses den ekstraordinære situasjonen. I 1943 ble Kretsen en del av hjemmefrontens ledelse. Kretsen formidlet situasjonen i Norge til eksilregjeringen i London. Holdningene som Kretsen presenterte for eksilregjeringen dreide seg blant annet om at flertallet i Norge satte krav om nye og strengere straffebestemmelser, spesielt ovenfor forræderi. Disse holdningene spant ut av angiveri og tortur utført av nordmenn ovenfor hjemmefrontens motstandsfolk i Norge.⁸⁴

Eksilregjeringens vedtak om nye retningslinjer for straffebestemmelser kan også sees i sammenheng med situasjonen de ble utformet under. Etter den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940 ble regjeringen tvunget til å flykte landet over Nordsjøen til London. Regjeringen hadde hjemme blitt ydmyket militært og manglet oppslutning hjemme i Norge etter dens håndtering av den tyske okkupasjonsmakten og situasjonen i dagene etter invasjonen. For eksilregjeringen kunne utformingen av nye straffebestemmelser og et kommende rettsoppgjør, kunne regjeringen vise politisk handlekraft som kunne bidra til å bedre deres oppslutning hjemme i Norge.⁸⁵ Blant annet ble «*Landssvikanordningen*» laget av et hemmelig utvalg i regi av HL. Landssvikanordningen ble vedtatt 15. desember 1944. Det som blir betraktet som underlig i forhold til arbeidet med Landssvikanordningen er at det hemmelige utvalget som ble satt til å utforme den, ikke inneholdt noen personer med strafferettslig bakgrunn. De fire personene som utgjorde det hemmelige utvalget, var alle i ledelsen av HL, og hadde utpekt seg selv som både oppdragsgiver og oppdragstaker i forhold til utformingen av Landssvikanordningen. I dette hemmelige utvalget satt blant annet juristene Jens Chr. Hauge og Wilhelm Thaagaard, advokat Sven Arntzen og høyesterettsadvokat Erik Solem.⁸⁶

Rettsoppgjøret ble basert på de borgerlige og militære straffelovene av 1902, samt straffe- og prosessbestemmelser som ble opprettet av eksilregjeringen i London.⁸⁷ Personer som ble etterforsket for landssvik kunne dømmes etter to lover.⁸⁸ For å rettsforfølge personer mistenkt for å utøve bistand til fienden, ble det tatt ut hjemmel i straffelovens § 86. § 98 ble

⁸³ Ibid; 25-26

⁸⁴ Ibid; 27-28

⁸⁵ Ibid; 28

⁸⁶ Kroglund 2012; 414-415

⁸⁷ Borge og Vaale 2018; 24

⁸⁸ Ellingsen 1993; 126

brukt til å rettsforfølge personer som var mistenkt for å endre statsforfatningen.⁸⁹ Det har blitt diskutert hvorvidt lovgivningsvirksomheten i henhold til rettsoppgjøret kan legitimeres ut fra norsk lov. Det som eksilregjeringen støttet seg på var Grunnlovens § 17. Denne loven lot regjeringen opprette anordninger som omhandlet toll, næringsveier og politi. I tillegg ble Elverumsfullmakten av 9. april 1940 trukket frem. Her hadde lovgivningsmyndigheten i landet blitt overdratt fra Stortinget over til regjeringen. På denne måten legitimerte eksilregjeringen sin lovgivningsvirksomhet for rettsoppgjøret.⁹⁰

Landssvikanordningen av 15. desember 1944 skapte muligheter for tilleggsstraff til den allerede eksisterende straffelovens kapittel 8 og 9. Det ble for eksempel gjort straffbart å ha vært medlem i NS etter den tyske invasjonen, samt anvendelsen av allment tillitstap og påføring av bøter.⁹¹ Den øvrige grensen på bøter ble i tillegg fjernet, hvor det også ble opprettet et solidarisk erstatningsansvar for alle NS-medlemmer. Frihetsstraff kunne anvendes for maksimalt tre år. Dersom handlingen tilsa en straff høyere enn tre år, ble straffelovens § 86 anvendt for det enkelte forholdet.⁹² Landssvikanordningen av 1944 fikk kritikk for å være grunnlovsstridig mot § 97 i Grunnloven. Siden anordningen baserte seg på en tilbakevirkende kraft ved å straffe alle straffbare handlinger som var begått etter 9. april 1940. HL så derimot ingen problemer med anordningen.⁹³ HL foreslo at alle straffbare handlinger som var begått etter at landssvikanordningen var trådt i kraft, altså etter 15. desember 1944, skulle anordningen anvendes på. Dermed reiste ikke bruken av anordningen noen kritikkverdige situasjoner ovenfor Grunnlovens § 97. De tilfeller hvor den straffbare handlingen var begått før 15. desember 1944, skulle departementet overføre det grunnlovsstridige spørsmålet til domstolene sin avgjørelse.⁹⁴ Med bakgrunn i dette ble det tatt ut en bestemmelse i § 51 om at den som ble dømt etter straffeloven, fortsatt kunne idømmes bot og rettighetstap, slik som landssvikanordningen oppfordret til. Det kunne dermed idømmes slik straffer selv om den straffbare handlingen var utført før landssvikanordningen trådte i kraft.⁹⁵

Utlørlighetsbegrepet stod sentralt under oppgjøret med entreprenørselskapene, til tross for at det fantes flere gråsoner angående begrepet. Under okkupasjonen ble grensedragningene for utlørlig samarbeid ofre utvasket. Dette skapte ofte usikkerhet blant

⁸⁹ Krogland 2012; 413

⁹⁰ Borge og Vaale 2018; 28

⁹¹ Andenæs 1979; 114-116

⁹² Borge og Vaale 2018; 44

⁹³ Andenæs 1979; 119

⁹⁴ Borge og Vaale 2018; 45

⁹⁵ Andenæs 1979; 120

entreprenørselskapene. Noe som er forståelig med tanke på slik som situasjonen var, preget av arbeidsløshet, mangel på oppdrag, og en aksept for samarbeid fra Administrasjonsrådet sin side.⁹⁶ Gjennom Landssvikanordningen av 15. desember 1944 skulle selskapene bedømmes etter en helhetsvurdering av utilbørligheten og kunne variere fra sak til sak.

Helhetsvurderingen skulle inneholde fire kriterier i bedømmelsen av om selskapet hadde bedrevet «utilbørlig» samarbeid med fienden. Det første kriteriet omhandlet hvorvidt selskapet hadde utført arbeid som var krigsviktig. For eksempel kunne krigsviktig arbeid være utbygging av flyplasser, bygging av festningsverk ved kysten og jernbanearbeid. Selvfølgelig kan byggingen av festningsverk høres noe mer krigsviktig ut enn utbygging av vei og jernbane, men det var akkurat denne problemstillingen som skapte vanskeligheter under rettsoppjøret. Flere selskap forklarte at de handlet ut i fra et ønske om å gjøre det beste for Norge, med tanke på framtiden. Det kan høres harmløst ut, men dersom det graves i selskapenes dokumenter fra okkupasjonen, kan også jernbanearbeidet vært om ikke krigsviktig, «krigsrelatert». Det andre kriteriet gikk ut på om selskapet var påtatt frivillig. Dersom selskapet hadde vist stor vilje og interesse av å opprette et samarbeidsforhold med okkupasjonsmakten kunne denne samarbeidsviljen bli betraktet som utilbørlig. Om selskapet samarbeidet stort med okkupasjonsmakten, tilsynelatende frivillig, måtte det også undersøkes om selskapet handlet slik det gjorde under press fra tyskerne. Gjennom avhør av forskjellige selskap kunne det være vanskelig å bedømme forekomsten av en eventuell press-situasjon eller ikke. I en presset avhørssituasjon kan det tenkes at sannheten fikk en litt annen vri.⁹⁷

Kriterium nummer tre baserte seg på om arbeidet var påtatt av et godt etablert firma eller et nyetablert firma. Den viktige forskjellen her var at et godt etablert firma kunne ha som ønske å holde driften og arbeidsstokken gående, selv om dette ikke alltid var tilfellet.⁹⁸ For at et veletablert firma sin virksomhet skulle bli sett på som utilbørlig var et av kriteriene at selskapet hadde opprettet et datterselskap etter krigsutbruddet, eller beveget seg inn på et annet forretningsfelt for å tilpasse seg okkupasjonsmakten sine behov.⁹⁹ På den annen side kunne et selskap som var etablert rett før eller rett etter invasjonen, inneha en type opportunisme hvor det eneste mål med virksomheten var å skaffe seg maksimalt utbytte av fortjenestemulighetene fra okkupasjonen. Det siste kriteriet for å dømme et selskap for økonomisk landssvik var en betraktning av hvorvidt arbeidet ble utført seint i

⁹⁶ Ibid; 50

⁹⁷ Ibid; 359

⁹⁸ Ellingsen 1993; 127

⁹⁹ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppjøret*. Gjøvik 1962; 280

okkupasjonstiden. I de første månedene av okkupasjonen var det som nevnt stor forvirring både innenfor politikken og næringslivet. Med tanke på at både Administrasjonsrådet og flere kommuner var villige til å samarbeide med okkupasjonsmakten, kunne arbeid som var påtatt tidlig i okkupasjonstiden føre med seg formildende omstendigheter. Desto senere arbeidet ble utført, desto strengere ble straffeutmålingen. For entreprenørene ville det betegnelsen «økonomisk landssviker» medføre sanksjoner i form av dødsstraff, fengsel og bøter. Akkurat de samme sanksjonene som NS-medlemmene kunne bli påført. Samtidig kunne også entreprenørene bli sanksjonert i form av tillitstap, hvor blant annet rettigheter og eller posisjoner kunne bli fratatt dem. For eksempel stemmerett, verneplikt og offentlig stilling.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Ellingsen 1993; 127-128

Kapittel 3 Selskapet Ingeniør F. Selmer A/S

Ingeniør F. Selmer A/S var Norges nest største entreprenørselskap under krigen. De var rangert rett under Høyere-Ellefsen A/S. I dette kapitlet ønsker jeg å gå nærmere inn på Ingeniør F. Selmer A/S ved å ta utgangspunkt i Dag Ellingsen sine synspunkter på selskapets virke under krigen. Samtidig ønsker jeg å på den ene siden sette selskapet opp mot Norges største entreprenørfirma under krigen, nemlig Høyere-Ellefsen A/S. På den andre siden ønsker jeg å sette selskapet Ingeniør F. Selmer A/S opp mot Eeg Henriksen & Diderich Lund A/S. På denne måten vil jeg skape et grunnlag basert på sammenligning for å drøfte hvor Ingeniør F. Selmer A/S egentlig befant seg mellom kollaborasjon og økonomisk landssvik. Jeg vil her gå i Dag Ellingsen sine fotspor når jeg vurderer selskapet basert på hva han har vektlagt innenfor sine synspunkter av selskapet. Høyere-Ellefsen A/S vil gjennom min vurdering bli benyttet som et holdepunkt for analysen av selskapet. Med tanke på at Høyere-Ellefsen A/S var Norges største og mest omtalte entreprenørselskap fra krigen, er dette et naturlig selskap å bruke som sammenligningsgrunnlag for de andre selskapene. Slik som Ellingsen også har kategorisert Høyere-Ellefsen A/S er det god grunn til å tro at også Ellingsen rangerte Høyere-Ellefsen A/S svært høyt blant toppen av krigskollaboratører.

3.1 Dag Ellingsens synspunkter

Dag Ellingsen kategoriserer Ingeniør F. Selmer A/S på toppen av pyramiden innenfor byggmesterne i Norge under krigen, sammen med Høyere-Ellefsen A/S.¹⁰¹ Innenfor Dag Ellingsen sitt materiale viser han til at både Høyere-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S gikk over til bygging av kraftanlegg i løpet av krigen. Noe som han kategoriserer som en klok tilpasning med tanke på tidens marked. Oppdragsgiverne var nøye på hvilke selskap de engasjerte til oppdrag etter krigens slutt, derfor ble et godt omdømme ansett som svært viktig for entreprenørene.¹⁰² Dag Ellingsen begynte sin redegjørelse av selskapet ved å skildre dets første møte med tyskerne. Dette møtet fant sted i midten av april 1940. Oslo Havnevesen hadde vært i kontakt med tyskerne og forklart at Selmer var et selskap som kunne bidra i byggingen av en trekai ved Fornebu flyplass. Selmer sitt mannskap var blant annet eksperter på kaianlegg. Selmer hevdet at han selv ledet arbeidet med byggingen av kaianlegget for å gjøre selskapet så ubemerket som mulig. Ellingsen stilte derfor spørsmålet om Selmer sin

¹⁰¹ Ibid; 132

¹⁰² Ibid; 151

involvering i selve arbeidet egentlig hadde noe å si for om selskapet var merkbart eller ikke. Selve poenget omhandlet derimot at selskapet nå var blitt kjent for tyskerne.¹⁰³

Mot slutten av april ble selskapet engasjert i byggingen av en startbane på Gardermoen. Selskapet ble også her forespurt om å bygge flyhaller, men det klarte Selmer å vri seg unna. Byggingen av startbaner var noe Selmer ikke turte å si nei til. Ellingsen skriver at selskapet uttrykte at de ikke kunne gi uttrykk for at en simpel oppgave som bygging av startbaner i betong, var noe selskapet ikke hadde kapasitet til. For alle som kjente til selskapet, var dette noe som kunne regnes som en enkel oppgave for Ingeniør F. Selmer A/S. Ingeniør F. Selmer A/S sin taktikk ovenfor tyskerne var derimot at de faktisk skulle nedvurdere sin egen kapasitet. Tyskerne tok denne taktikken svært lite på alvor og forlangte gjennom aggressive midler at selskapet burde klare å legge 2000 kvadratmeter bane per dag, i stedet for Selmers forslag om 500 kvadratmeter. Videre berodde Selmers taktikk seg på å uttrykke misforståelser, venting på forskudd for arbeid, og kontraktsundertegnelser. Selmer ble derfor innkalt til et møte hos Prisdirektøren. Der uttrykte tyskerne sinne ovenfor Ingeniør F. Selmers sabotasje av det pålagte arbeidet. Videre skulle en konkurrent av selskapet overta arbeidet, i tillegg til at Ingeniør F. Selmer A/S sine maskiner, materialer og arbeidsstokk også skulle overtas av konkurrenten.¹⁰⁴ Måten som Ingeniør F. Selmer A/S hadde opptrådt ovenfor den tyske okkupasjonsmakten, ble betraktet som en uvennlig handling ovenfor Det Tredje Riket. Videre trusler skulle komme Selmers vei, samtidig som arbeidet ved Gardermoen skulle fortsette.¹⁰⁵ Konkurrenten som det var snakk om var entreprenørselskapet Bakke og Dybvik A/S. Dette gjorde Selmer rasende, hvor han konfronterte disponentene i selskapet. Resultat ble at de jobbet sammen om arbeidene på Gardermoen. Nå hadde tyskerne et sammenligningsgrunnlag for det arbeidet som ble utført. Selmer hevdet hele tiden at Bakke og Dybvik A/S arbeidet hele tiden i et forrykende tempo. Dermed ville enhver forsinkelse av dette arbeidet fra Ingeniør F. Selmer A/S sin side bli betraktet som ren sabotasje mot Wehrmacht.¹⁰⁶

Politiinspektørene som behandlet Ingeniør F. Selmer sin sak gikk inn for påtaleunntatelse ovenfor selskapet, siden noe av selskapets virksomhet ble betraktet som utilbørlig samarbeid med fienden. Riksadvokaten derimot, henla Ingeniør F. Selmer sin sak i november 1948. Henleggelsen begrunnes gjennom bevisenes stilling. Resultatet var at

¹⁰³ Ibid; 195

¹⁰⁴ Ibid; 196

¹⁰⁵ Ibid; 197

¹⁰⁶ Ibid; 196-197

selskapet hadde hatt en kraftig utvikling i omsetningen i løpet av de første krigsårene. Omsetning for arbeid utført under tysk kommando var beregnet til kr. 66 000 000, noe som igjen var 60 % av selskapets totale omsetning i løpet av okkupasjonstiden 1940-1945. Flyplassarbeidene ved Gardermoen, Bardufoss, Kjeller og Hattfjelldal var ansett som de mest krigsviktige arbeidene som ble utført av selskapet. Samtidig som de også var engasjert innenfor bygging av signalstasjoner for tyske ubåter. De formildende omstendighetene kan sies å ha vært det som slapp Ingeniør F. Selmer A/S av kroken ifølge Ellingsen. Selskapet hadde opplevd et stort press fra tysk side. Selskapets sabotasje og støtte av illegalt arbeid ble lagt vekt på. Resultatet ble at selskapet måtte vedta en inndragning av Erstatningsdirektoratet på 225 000 kroner. Ellingsen setter selskapet Ingeniør F. Selmer A/S rett under Høyer-Ellefsen A/S når det kommer til entreprenørselskaper som samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten under krigen. På lik linje med H-E blir selskapet frikjent for sitt virke under krigen, men mottar en inndragning fra Erstatningsdirektoratet. Begge selskap har bedrevet flyplassarbeid, noe som blir ansett som meget krigsviktig, samtidig som de formildende omstendighetene er med på å føre påtalemyndigheten over i et annet spor enn i det utilbørlige. De formildende omstendighetene kommer for eksempel ut fra vitneutsagn om tvang, det å bli revet med av samarbeidsånden i det norske samfunn og det å bidra innenfor motstandskampen.¹⁰⁷

3.2 Kollaborasjon og rettsoppgjør for Ingeniør F. Selmer A/S

Det Dag Ellingsen formulerer om selskapet Ingeniør F. Selmer A/S er riktig i den forstand at alle opplysninger kan finnes i Riksarkivets dokumenter angående selskapets virksomhet og rettsprosessen etter krigen. Det Ellingsen ikke kommer med er en vinkling på hvorvidt han selv anser selskapets virksomhet som utilbørlig eller ei. Dette er selvsagt forståelig med tanke på Ellingsen sin klargjørelse av at hans formål ikke er å bekrefte eller avkrefte selskapene sin eventuelle utilbørlige opptreden under okkupasjonstiden. Hans formål er derimot å skaffe til veie opplysninger som kan kaste bedre lys over norske selskapers holdning og atferd ovenfor den tyske okkupasjonsmakten. Mitt formål er i denne sammenheng ei heller å trekke noen selskaper inn under utilbørlighetsbegrepets lys. Slik som Ellingsen poengterer i sin redegjørelse omkring selskapet Ingeniør F. Selmer A/S, så var selskapet på toppen av den norske entreprenørpyramiden under okkupasjonstiden, sammen med Høyer-Ellefsen A/S. Slik

¹⁰⁷ Ibid; 199

som Ellingsen trekker frem opplysninger om selskapet, ønsker jeg også å gå i hans fotspor gjennom å kaste lys på selskapets virksomhet under krigen og det påfølgende rettsoppgjøret. Det jeg derimot ønsker å gjøre annerledes i min analyse, er at jeg vil gå nærmere inn på selskapets virksomhet, blant annet ved å kaste nytt lys over blant annet vitneutsagn fra de ulike oppdrag selskapet var beskjeftiget med. Her vil jeg veie de ulike beskjeftigelsene opp mot hverandre for å undersøke hvorvidt noen kan være av større betydning enn andre. Det påfølgende rettsoppgjør er formidlet gjennom Ellingsens redegjørelse, men begrenset til ren informasjonsgiving. Dette er for så vidt også tilfellet i det materialet som har blitt undersøkt i henhold til min analyse. Her ønsker jeg i kontrast til Ellingsen, å gå grundigere til verks med tanke på hva både politiet, statsadvokaten og riksadvokaten formidler gjennom sine erklæringer. Formålet med en slik analyse er å skaffe til veie større oversikt over selskapets handlingsmønster for å kunne skape et sammenligningsgrunnlag for selskapene Høyer-Ellefsen A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S.

Ingeniør Johan Fredrik Selmer tok eksamen ved Trondhjems Tekniske Lærestalt i 1896. I tillegg gikk han et par semestre ved den tekniske høyskolen i Dresden. I løpet av de 10 første årene etter studiene arbeidet han som ingeniør i blant annet Tyskland, Østerrike og USA. I 1906 startet han et entreprenørforetak i Oslo som et personlig firma. I 1930 gikk virksomheten over i et aksjeselskap med en aksjekapital på kr. 800 000. Selskapet skulle nå bli bedre kjent som Ingeniør F. Selmer A/S. Selmer selv eide 99 % av aksjene i selskapet og figurerte gjennom hele okkupasjonstiden som daglig leder og styrets formann innad i selskapet.¹⁰⁸ I løpet av okkupasjonstiden, 1940-1945, var styret i selskapet sammensatt av Ingeniør F. Selmer som formann, ingeniør L.M Overdale, tømmermester T. Lynneberg og Tømmermester H. Hansen. Muremester O. Olsen var medlem av styret til 1941 før han uttrådte, hvorpå muremester T. Lynneberg tok over hans stilling. Selskapet var av stor størrelse og betydning ved krigsutbruddet i Norge, sammen med Høyer-Ellefsen A/S. Tyskerne ble naturligvis oppmerksomme på selskapet og skal ha begynt sine henvendelser til selskapet allerede i de første april dagene. Deretter skal arbeidet for tyskerne ha startet og pågått under hele okkupasjonstiden. Slik som arbeidet forekom kan det hevdes at deler av arbeidet har vært i noen grad krigsbetont arbeid. Blant annet gjennom arbeid på flyplassene Gardermoen, Bardufoss og Hatfjelldalen. I tillegg kommer sivilt arbeid for Organisation Todt, Nordisk Lettmetall og Nordag. Selskapets samlede omsetning i tidsrommet 1940-1945 har

¹⁰⁸ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Tilsynsmannsrapport til Erstatningsdirektoratet vedrørende Ingeniør Johan Fredrik Selmer. 30 mai 1947

utgjort kr. 114 684 194. Av denne omsetningen har omsetning relatert til tysk arbeid utgjort kr. 53 844 594. Til sammenligning var selskapets omsetning i 1938 på kr. 11 437 000 og kr. 11 839 000, i 1939.¹⁰⁹

Etter krigens slutt i Norge skulle Ingeniør F. Selmer A/S bli etterforsket for brudd på straffelovens § 86., altså mistanke om å ha utøvd utilbørlig bistand til fienden. Politiinspektør Petersson var her klar i sin tale da han omtalte selskapet i et skriv til Statsadvokaten i Oslo i den 24. juli 1948. Petersson antyder derimot at selskapet blir omfattet av flere formildende omstendigheter, noe som gjør at han under tvil foreslår påtaleunntatelse med hjemmel i straffeprosesslovens § 85, andre ledd. Slik som Petersson selv sier var hans innstilling i saken kommet etter en helt spesiell anmodning, hvor han også har hatt lite tid til rådighet for å redegjøre for saksforholdene.¹¹⁰ Videre går Ingeniør F. Selmer A/S sin sak til Statsadvokaten i Oslo. Den 18. oktober 1948 gjør Statsadvokaten ytterligere bemerkninger ovenfor selskapet, basert på politiinspektør Petersson sin innstilling. Statsadvokatens konklusjon forekommer her som noe vinglete og vedtatt under tvil. Først og fremst sier statsadvokaten seg enig med politiinspektør Petersson i forhold til selskapets brudd på straffelovens § 86., gjennom å drive utilbørlig virksomhet for fienden. Samtidig er også statsadvokaten enig i, at alle de formildende omstendigheter som er knyttet til ingeniør Johan Fredrik Selmer og hans selskap, ikke munner ut i at det kan opprettes straffesak. Slik som politiinspektør Petersson foreslår vil en påtaleunntatelse være mest hensiktsmessig basert på sakens innhold.

Det forslås i stedet at selskapet bør si seg villig til å vedta et forelegg på inndragelse av fortjeneste fra de tyske arbeidene som ble utført under okkupasjonstiden. Dette var noe Ingeniør F. Selmer A/S hadde sagt seg villige til å godta dersom saken kom til en avgjørelse via påtaleunntatelse. Den endelige avgjørelsen i saken videreførtes deretter fra Statsadvokaten over til Riksadvokaten.¹¹¹ Den 1. november 1948 sender så Riksadvokaten en erklæring tilbake til Statsadvokaten hvor selskapet Ingeniør F. Selmer A/S sin sak henlegges med bakgrunn i bevisets stilling. Her påpekes det sakens særstilling, både med tanke på siktedes virksomhet under krigen, særegenhetene omkring de formildende omstendighetene og

¹⁰⁹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Revisorberetning vedrørende firma Ingeniør F. Selmer A/S

¹¹⁰ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Saksdokument til statsadvokatene for landssviksaker i Oslo. Oslo, den 24. juli 1948

¹¹¹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

Statsadvokatens tvilsmål.¹¹² Den 5. februar 1949 vedtar Erstatningsdirektoratet en inndragning ovenfor Ingeniør F. Selmer A/S på kr. 225 00,-.¹¹³ Det sentrale spørsmålet som må stilles er hvordan påtalemyndigheten kom frem til denne avgjørelsen. Slik det kommer frem av både Statsadvokatens- og Riksadvokatens vurdering er selskapet skyldig gjennom brudd på straffelovens § 86., men blir frikjent på grunn av tvil omkring ulike formildende omstendigheter. For å få et større innblikk i hvordan selskapet faktisk bedrev utilbørlig virksomhet for fienden men som samtidig bedrev virksomheten slik at den etter krigen ville skape flere formildende omstendigheter, er det nødvendig å nærmere undersøke selskapets viktigste arbeider og generelle virksomhet. Slik som også Ellingsen begynner sin redegjørelse av selskapet, vil det også her være nødvendig å begynne med arbeidene på Gardermoen. Det var i regi av dette arbeidet at Ingeniør F. Selmer A/S for alvor skulle få med den tyske okkupasjonsmakten å gjøre.

Oslo havnevesen skulle bygge en trekai ved Fornebu flyplass. Det var i forhold til dette lille oppdraget at Ingeniør F. Selmer A/S sitt navn skulle bli kjent for den tyske okkupasjonsmakten. Selskapet ble anbefalt fra Oslo havnevesen sin side ovenfor en tysk offiser. Da selskapet fikk denne henvendelsen fra tyskerne, forsøkte de å vri seg unna ved å argumentere for at alt av materiell som var egnet for oppdraget ikke var tilgjengelig i Oslo. Det ingeniør Selmer fikk erfare i forhold til denne første henvendelsen fra tysk side, var at tyskerne ikke tok et nei for et svar. Ofte ville også et oppdrag føre til et annet. Selskapet ble dermed tvunget med trusler av tyskerne til å bygge trekaiaen. Alt av materiale skulle gjøres tilgjengelig av Oslo havnevesen. Selskapet følte at arbeidet forekom som ubetydelig samtidig som de ikke ønsket å komme med flere unnskyldninger om hvorfor arbeidet ikke kunne utføres ovenfor tyskerne. I henhold til dette aller første oppdraget ble en avgjørelse fattet. Ingeniør Selmer skulle lede arbeidet med trekaiaen personlig. Grunnen til dette var for at arbeidet for tyskerne ikke skulle bli lagt merke til. Ellingsen stiller også spørsmålsteget ved om Selmers personlige involvering i arbeidet egentlig hadde noe å si for om arbeidet ble lagt merke til eller ikke. Det som kan antas ut fra Selmers handlinger under selskapets første oppdrag for tyskerne, er at han mer eller mindre synliggjør både seg selv og sitt firma i full sving for den tyske okkupasjonsmakten.¹¹⁴ I redegjørelse fra Selmer selv kommer det fram at

¹¹² RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Skriv til de herrer statsadvokater for landssviksaker i Oslo. Oslo, den 1. november 1948

¹¹³ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Erstatningsdirektoratets skriv til Oslo Politikammer, landssvikavdelingen. Oslo, den 5. februar 1949

¹¹⁴ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Selskapets virksomhet under okkupasjonen. Oslo, den 4. desember 1946

hans personlige engasjement i dette arbeidet var for at tyskerne ikke skulle bli oppmerksomme på selskapets kapasitet. Slik som nevnt tidligere ble ofte et oppdrag raskt etter fulgt av et annet. Tyske offiserer henvendte seg til selskapet med ordre om at det skulle bygges brakker og lagerhus ved Fornebu flyplass. Her nektet Ingeniør F. Selmer A/S å utføre noe mer arbeid ved flyplassen, spesielt arbeid som kan kategoriseres som med krigsbetont enn byggingen av en trekai. Resultatet ble at tyske offiserer besøkte selskapet sine anlegg for å nedtegne selskapets driftsmidler og maskinelle utstyr.¹¹⁵

Ovenfor beskrives altså Ingeniør F. Selmer A/S sitt første møte med den tyske okkupasjonsmakten og dens offiserer. Denne introduksjonen vil være utgangspunktet for det som videre skjer med selskapets forhold til tyskerne. Nå er selskapet blitt kjent for tyskerne, om ikke all dets kapasitet, så i alle fall tanken om hvilke oppgaver selskapet kan være i stand til å utføre. Statsadvokaten i Oslo legger spesielt vekt på at selskapets beskjeftigelse med flyplassarbeidene som spesielt krigsviktig bistand til fienden. Spesielt tre store flyplassarbeider ved henholdsvis Gardermoen, Bardufoss og Hatfjelldal later til å være de arbeider som kvalifiserer selskapet til å komme inn under straffelovens § 86.¹¹⁶ Det første av disse arbeidene, altså arbeidet ved Gardermoen viste seg å skape store vansker for selskapet, samtidig det var her de første tegn av formildende omstendigheter begynte å gjøre seg gjeldende. Gjennom arbeidet ved Gardermoen ble selskapet forespurt om det kunne bygge startbaner. Ingeniør Selmer turte i denne sammenheng ikke å nekte for selskapets ferdigheter innenfor dette området, men forsøkte heller å forsinke arbeidet ved å lyve om selskapets produksjonshastighet og en flere andre momenter som kunne forsinke arbeidet. Deriblant en disputt angående kontraktsinngåelse. Resultatet av selskapets forsøk i å forsinke påbegynnelsen av arbeidet skapte stort sinne hos Baurat Seeberger.¹¹⁷ Ingeniør Selmer ble innkalt til et møte i Prisdirektoratet den 20. mai 1940. Dette møtet kan betraktes som et avgjørende vendepunkt for Ingeniør F. Selmer A/S sin opptreden ovenfor tyskerne. Hittil har forsinkelser og sabotasje vært selskapets strategi i møte med de tyske oppdragsgiverne.

Sentralt for spørsmålet om straffskyld vil også møtet i Prisdirektoratet ha en innvirkning på de formildende omstendighetene. Spesielt kan begrepet tvang trekkes inn og diskuteres. Møtet var kalt inn av det tyske Reichkommissariat, hvor ingeniør Johan Fredrik

¹¹⁵ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Redegjørelse for Ingeniør F. Selmer A/S virksomhet etter Tysklands okkupasjon av Norge. Oslo, januar 1943.

¹¹⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹¹⁷ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Selskapets virksomhet under okkupasjonen. Oslo, den 4. desember 1946

Selmer møtte sammen med Høyesterettsdommer Emil Stang, her figurerende som formann i kontrollnemnda i Oslo, veisjef for Oslo ingeniør Østensvig, Urdal fra Trustkontrollkontoret og tyske representanter.¹¹⁸ Av vitner som var til stede ved dette møtet er ordlyden den samme. Høyesterettsdommer Emil Stang forklarer blant annet hvordan den tyske Baurat framførte et langt foredrag om hvordan Ingeniør F. Selmer A/S hadde holdt Wehrmacht for narr og beskyldte selskapet for omfattende sabotasje.¹¹⁹ M. Urdal påpekte at Baurat Seeberger var intens og klar i sin tale. Arbeidet på Gardermoen skulle opptas øyeblikkelig. Ingeniør Selmer ytret forslaget om hvorvidt hans selskap kunne trekke seg tilbake. Da reagerte Bauraten med sinne og proklamerte at selskapets maskiner da ville bli stilt til rådighet ovenfor et annet selskap.¹²⁰ Veisjef R. Østensvik forklarte derimot hvordan de tyske representantene tegnet et bilde av at Wehrmacht hadde vist tålmodighet lenge nok ovenfor selskapet. Nå var denne tålmodigheten i ferd med å renne ut. Ved å ha forlangt forskuddsbetaling hadde Ingeniør Selmer krenket norsk lov. Samtidig hintet Baurat Seeberg om at det fantes et annet norsk entreprenørselskap som hadde sagt seg villig til å fortsette arbeidet ved Gardermoen.¹²¹

Selskapet som hadde sagt seg villig til å overta arbeidet på Gardermoen var entreprenørselskapet Bakke og Dybvik A/S. Dersom Ingeniør Selmer nektet å fortsette arbeidet, hadde allerede tyskerne avtalt med selskapets konkurrent, at de skulle overta Selmer sine maskiner og arbeidere. Bakke og Dybvik A/S var et selskap som tilsynelatende gikk langt i å føye seg etter tyske krav. På denne måten fikk også tyskerne noe å sammenligne Ingeniør F. Selmer A/S sitt arbeid med. Denne situasjonen kan sies å ha vært utslagsgivende for selskapets videre arbeid ved Gardermoen. Dersom Ingeniør Selmer fortsatte sin sabotasje av arbeidet, ville det nå komme tydelig frem for tyskerne. Statsadvokaten er også klar på at Ingeniør Selmer bøyde seg etter disse uttalelsene fra tysk side. Arbeidet på Gardermoen ble satt i gang med full hastighet. I forhold til det strafferettslige kan dette møtet sies å være bidragsytende til de formildende omstendighetene.¹²² Før møtet i Prisdirektoratet har Ingeniør F. Selmer A/S drevet sabotasje ovenfor tyskerne. Nå blir selskapet på sett og vis tvunget til å utføre arbeidet i et umistenksomt tempo. Dette er utvilsomt med på å både øke selskapets

¹¹⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹¹⁹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av Emil Stang. Oslo, den 26. Februar 1942

¹²⁰ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av M. Urdal. Øvre Smestad, den 7. Februar 1943

¹²¹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av R. Østensvik. Oslo, den 29. Januar 1943

¹²² RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

bistand til den tyske krigsmaskinen, samtidig som tyskernes sammenligningsgrunnlag ovenfor selskapet kan bli sett på som en formildende omstendighet. Dersom selskapet nå blir hengende etter med arbeidet, kan det få fatale følger. Herav kommer selskapet inn under en tvangssituasjon. For at selskapet skal rammes av straffeloven § 86, må virksomheten være utvidet uten å ha vært tvunget til det.¹²³ Etter dette møtet blir tvangssituasjonen enda mer tydelig enn tidligere.

For å vurdere selskapet Ingeniør F. Selmer A/S sin virksomhet under krigen som en krigsprofitterende bedrift, vil det i dette tilfellet være nødvendig å se på selskapets tidlige beskjeftigelser for den tyske okkupasjonsmakten. Arbeidet ved Gardermoen flyplass for Ingeniør F. Selmer A/S bestod hovedsakelig av støpning av startbaner og gravearbeider av ulik art. I samarbeid med Bakke og Dybvik A/S ble det til sammen støpt ca. 166 000 kvadratmeter med startbane, hvorav Ingeniør F. Selmer A/S støpte ca. 95 000 kvadratmeter, mens Bakke og Dybvik A/S støpte ca. 71 000 kvadratmeter. Det at Ingeniør F. Selmer A/S faktisk støpte mer startbane, til tross for deres tidligere sabotasjeforsøk, er i grunn ikke noen overraskelse. Selmers entreprenørselskap var et selskap som hadde betydelig større kapasitet enn sin konkurrent. Akkurat mengde arbeid som er utført av Ingeniør F. Selmer A/S er noe som Statsadvokaten legger vekt på innenfor sin begrunnelse for hvorfor selskapet sin kollaborasjon med tyskerne burde ansees som utilbørlig. Samtidig legger Statsadvokaten vekt på hvordan kollaborasjonen ble opprettet fra begynnelsen av. For Ingeniør F. Selmer A/S sitt tilfelle er det klart at selskapet ikke selv tok kontakt med den tyske okkupasjonsmakten, men tvert imot ble utpekt som et selskap inneværende av stor kapasitet, og potent innenfor arbeidsområder hvor tyskerne hadde sine behov.¹²⁴ De tyske offiserene sin atferd ovenfor selskapet er også nødvendig å ta i betraktning innenfor utilbørlighetsbegrepet, hvor det ser ut til å ha vært et tilfelle av tvang. Til tross for dette er det ikke mulig å komme foruten det arbeid som er blitt utført under kontrakt med den tyske okkupasjonsmakten. Arbeidet ved Gardermoen ble avsluttet den 1. Desember 1941, hvor Ingeniør F. Selmer A/S da hadde utført arbeid for tyskerne til godt over kr 11 000 000. Slik som Ellingsen også trekker frem er flyplassarbeid noe som ble ansett som særs krigsviktig bistand til fienden.¹²⁵

Frem til 1942 skulle selskapet være engasjert i arbeider i regi av den tyske okkupasjonsmakten i Nord-Norge. Deriblant gjennom flyplassarbeid ved Bardufoss,

¹²³ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret*. Gjøvik 1962; 277

¹²⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹²⁵ Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo 1993; 199

Hatfjelldal og Hammerfest. Slik det kommer frem av Statsadvokatens skriv til Riksadvokaten blir arbeidene av mindre krigsviktig art etter arbeidene ved Hatfjelldal. Samtidig som selskapet arbeidet ved Hatfjelldal forsøkte selskapet å etablere sin flukt fra de tyske oppdragsgiverne og deres flyplassarbeider, ved å engasjere seg i mere sivile arbeider, som for eksempel innenfor vannkraftverk. Deriblant arbeider for Nordag, ved Aura-anlegget på Nordmøre. Denne taktiske manøveren fra selskapets side, er noe Statsadvokaten legitimerer. Selskapets forklaring om at de etter hvert forsøkte å komme seg over i langsiktige norske arbeider, er noe Statsadvokaten tror på. Dermed slipper selskapet å få regnet disse arbeidene som tyske arbeider. Dermed blir de direkte tyske arbeidene regnet ut til å være 37 millioner kroner. Noe som vil si 32 % av selskapets totale omsetning 1940-1945, på 114 millioner kroner. Omsetningen for de tyske arbeidene later til å forekomme tyngst ved de første krigsårene, altså 1940-1941. Ut fra selskapets regnskap er det da tydelig at omsetningen får et oppsving. For eksempel var selskapets omsetning i 1939 på 11 millioner kroner. I 1941 derimot, var selskapets omsetning på 32 millioner kroner. Det er derfor belegg for å argumentere for at de tyske arbeidene gjorde en forskjell, på hvilken omsetning selskapet kunne bokføre med i de første krigsårene.¹²⁶

Dag Ellingsen poengterer med at det var de formildende omstendighetene som fikk Ingeniør F. Selmer A/S "av kroken" til påtalemyndigheten under rettsoppgjøret.¹²⁷ Samtidig skriver Statsadvokaten at til tross for de formildende omstendighetene er det grunn til å reise straffesak mot selskapet.¹²⁸ Som det har blitt beskrevet tidligere var selskapet tidlig ute med sabotasje innenfor de tyske arbeidene på for eksempel Gardermoen. Det var derimot ikke bare innenfor det praktiske arbeidet hvor Ingeniør F. Selmer A/S kan sies å ha jobbet mot sin tyske oppdragsgiver. Selskapet var også aktiv innenfor illegal virksomhet under krigen. Høyesterettsadvokat Herman Reimers sendte inn en oversikt over Ingeniør F. Selmer A/S sitt bidrag til nødstilte Sjømannsfamilier den 6. Juni 1945. Der kommer det fram at de har mottatt kr. 517 788 i støtte fra selskapet.¹²⁹ Sogneprest Arne Arnborg og Fredrik Bjertnes bekrefter ingeniør F. Selmer sitt bidrag på kr. 268 000 til landskassen ved Kirkefronten.¹³⁰ I tillegg

¹²⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹²⁷ Ellingsen 1993; 199

¹²⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹²⁹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Brev til herr ingeniør F. Selmer fra Herman Reimers. Oslo, den 6. juni 1945

¹³⁰ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Brev til herr ingeniør F. Selmer fra sogneprest Arne Arnborg og Fredrik Bjertnes. Oslo, den 30. mai 1945

kommer det frem at Ingeniør F. Selmer A/S sine utbetalinger til Hjemmefronten 1941-1945 har vært på tilsammen ca. 1,1 millioner kroner. Av dette er blant annet bistand til illegale aviser, hjelp til Grinifanger og Tysklandsfanger og hjelp til bombeskadede.¹³¹ Ut fra en totalomsetning på 114 millioner kroner virker ikke 1,1 millioner kroner utbetalt til illegal virksomhet som en aldeles stor utgift. Konteksten det er utbetalt i derimot er bemerkelsesverdig. Her er det snakk om et av Norges største entreprenørselskap som flittig er under observasjon av og i kontakt med den tyske okkupasjonsmakten. Her forsterkes en type holdning hos ingeniør F. Selmer som vi har sett tidligere. Fra sabotasjearbeid over til illegalt arbeid. Statsadvokaten påpeker også at det legges merke til ingeniør F. Selmer sine holdninger ovenfor tyskerne. Holdninger som tilsier at ingeniør F. Selmer ikke gikk inn i et samarbeid med tyskerne med profitt som motiv, men hvor han heller ønsket å holde selskapet sitt gående.¹³²

Videre er selskapet interessert i å komme seg bort fra de tyske krigsbetonte arbeidsoppgavene og ta inn på mer norske sivile arbeidsoppgaver. Slik som Ellingsen kategoriserer Ingeniør F. Selmer A/S rett under Høyere-Ellefsen A/S i entreprenørbransjen er på mange måter riktig. Hvorvidt Ingeniør F. Selmer A/S bør tre opp som Høyere-Ellefsen A/S sin likemann vil vise seg i et senere kapittel. Med tanke på påtalemyndighetens frifinnelse av Ingeniør F. Selmer A/S under rettsoppgjøret, er det ikke stort gjennom denne analysen som kan tyde på at det burde vært et annet utfall. Ingeniør F. Selmer forekommer som en entreprenør som ble revet med av den uoversiktlige tilstanden i krigens første måneder. For hans selskap var det viktig å holde hjulene i gang, til tross for trusler om represalier. I det sabotasjen mer eller mindre blir gjennomskuet er det vanskelig å se at ingeniør F. Selmer kunne handlet på noen annen måte. Det som er sikkert er at han så hvor det ville gå dersom selskapet fortsatte sin virksomhet i regi av tyskerne, og manøvrerte deretter.

3.3 Tilfellet Ingeniør F. Selmer A/S vurdert mot Høyere-Ellefsen A/S

Både Høyere-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S ble tidlig engasjert av tyskerne til å foreta arbeider på flyplasser. Høyere-Ellefsen A/S ble for eksempel engasjert for utbyggingen av flyplassene Sola og Forus utenfor Stavanger.¹³³ Ingeniør F. Selmer A/S ble på sin side

¹³¹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Redegjørelse for Ingeniør F. Selmer A/S virksomhet etter Tysklands okkupasjon av Norge. Oslo, januar 1943.

¹³² RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹³³ Ellingsen 1993; 37

engasjert innenfor flyplassarbeider, først og fremst ved Fornebu og Gardermoen.¹³⁴ Det er disse første arbeider som legger grunnlaget for selskapenes kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Dermed er det rimelig å argumentere for at disse første arbeider også blir ansett som viktige i henhold til totalvurderingen av selskapet. Begge arbeidernes art er uten tvil av krigsviktig bistand til okkupasjonsmakten. For begge selskapene ville disse første flyplassarbeider by på problemer for dem, noe både direktør Gundersen og Ingeniør F. Selmer fort ville finne ut av. Direktør Gundersen for eksempel, forstod raskt av selskapet var ut på ville veier etter arbeidene ved Stavanger. Her forklarte derimot Gundersen at han ikke var klar over arbeidets påbegynnelse, ei heller vilkårene for kontraktsinngåelse. Gundersen la i stedet all skyld over på en anleggsarbeider i Stavanger.¹³⁵ Ingeniør F. Selmer på sin side besluttet å involvere seg selv i de første arbeider for tyskerne ved utbyggingen av en trekai ved Fornebu flyplass.¹³⁶ Her er det tydelig at de to disponentene inntar en ulik tilnærming til sitt selskaps første kontakt med den tyske okkupasjonsmakten. Gundersen velger å distansere seg selv fra det som foregår ved å legge skylden over på andre. På den andre siden valgte Ingeniør F. Selmer å gå inn og gjøre seg selv synlig i det arbeidet som utføres. Her kan det samtidig argumenteres for at begge disponentene, til tross for at de opererte med en ulik tilnærming, fortsatt hadde den samme målsetningen. Nemlig å dekke over for sitt eget selskaps handlemåte ovenfor tyskerne tidlig under okkupasjonstiden.

Begge selskapers størrelse og kapasitet er noen av hovedgrunnene til at selskapene tidlig kom under okkupasjonsmakten sin radar. I forhold til de behov som okkupasjonsmakten trengte, var disse selskapene kapable til å utføre dem. Høyer-Ellefsen A/S var spesialisert innenfor bygging av flyplasser og kaianlegg.¹³⁷ Ingeniør F. Selmer A/S var blant annet spesialisert innenfor byggingen av startbaner.¹³⁸ Altså, begge selskaper er dermed spesialister innenfor et felt som er krigsviktig av natur. Dermed kan det ikke trekkes inn under tvil at selskapene var helt uforberedt på de henvendelser som kom deres vei fra tysk side. Det store spørsmålet blir imidlertid hvordan selskapene reagerte på disse henvendelsene og hvordan arbeidet utartet seg. Det kommer fram av Ellingsen sin behandling av Høyer-Ellefsen A/S at direktør Gundersen forhørte seg rundt, blant annet med Administrasjonsrådet og

¹³⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹³⁵ Ellingsen 1993; 39-40

¹³⁶ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Selskapets virksomhet under okkupasjonen. Oslo, den 4. desember 1946

¹³⁷ Ellingsen 1993; 39-40

¹³⁸ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Selskapets virksomhet under okkupasjonen. Oslo, den 4. desember 1946

Entreprenørforeningen om hvorvidt selskapet kunne komme i vanskeligheter etter krigen med tanke på deres involvering med tyskerne.¹³⁹ Samtidig er Gundersen selv spesielt opptatt av å involvere tvang i henhold til utførelsen av arbeidet. Slik som Ellingsen påpeker er det høyst sannsynlig ikke vært snakk om en spesiell tvang fra tysk side ovenfor selskapet.¹⁴⁰ Det som er viktig å merke seg her, er hvor fraværende tvangssituasjonen er innenfor kollaborasjonen mellom den tyske okkupasjonsmakten og Høyér-Ellefsen A/S. For Ingeniør F. Selmer A/S er situasjonen ganske annerledes. Gjennom arbeidet ved Gardermoen kan det både av Ingeniør F. Selmer selv, gjennom vitnesbyrd og av Statsadvokaten, bekreftes at selskapet bedrev omfattende sabotasje i løpet av arbeidet ved flyplassen.¹⁴¹ Det er først etter selskapets sabotasje at tvang bli benyttet som virkemiddel av tyskerne. Møtet i Prisdirektoratet kan derfor sies å ha betydd vendepunktet for Ingeniør F. Selmer A/S sitt samarbeid med tyskerne. I stedet for å sabotere arbeidene, ble nå selskapet pålagt å fullføre dem til avtalt tidspunkt.¹⁴² Begrepet tvang ville ha stor betydning for hvorvidt de formildende omstendighetene ble vurdert i rettsoppgjøret etter krigen.¹⁴³ Det er derfor rimelig å anta at tvangssituasjonen for de overnevnte selskapene forløp seg slik at Høyér-Ellefsen A/S ville bli tvunget, samtidig som Ingeniør F. Selmer A/S sin sabotasje førte til at de ble tvunget.

I 1941-1942 begynte begge selskap å manøvrere seg bort fra de tyske oppdragsgiverne. Det som er spesielt med dette er at selskapene manøvrerer på to helt forskjellige måter. Høyér-Ellefsen A/S går som sagt inn i kontrakt med to tyske private entreprenørselskap, «Sager & Woerner» og «Strassenbau AG». Slik som Ellingsen skriver er dette en underlig manøver fra Høyér-Ellefsen A/S sin side. I tillegg er det gjennom dette samarbeidsforholdet at selskapet gjorde det sterkest innenfor fortjeneste gjennom krigen.¹⁴⁴ Både Ingeniør F. Selmer A/S og Høyér-Ellefsen A/S skulle videre engasjere seg innenfor vannkraft- og industrisektoren i Norge, gjennom A/S Nordag. Begge selskap argumenterer for at dette var for å komme seg unna de tyske oppdragsgiverne, samtidig som de kunne ta fatt på mindre krigsbetonte arbeider. Arbeider innenfor vannkraft- og industrisektoren var også noe som kunne være verdiskapende for Norge på lang sikt. I tillegg kunne selskapenes involveringer i norske oppdrag skyggelegge deres samhandling med tyskerne tidlig i

¹³⁹ Ellingsen 1993; 39-40

¹⁴⁰ Ibid; 40-41

¹⁴¹ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av Emil Stang. Oslo, den 26. Februar 1942

¹⁴² RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av M. Urdal. Øvre Smestad, den 7. Februar 1943

¹⁴³ Justis- og politidepartementet: *Om landssvikoppgjøret*. Gjøvik 1962; 359

¹⁴⁴ Ellingsen 1993; 45-46

okkupasjonstiden.¹⁴⁵ For Ingeniør F. Selmer A/S sin del, er denne manøveren noe som Statsadvokaten godkjenner som en formildende omstendighet.¹⁴⁶ Til tross for dette hersker det liten tvil om at det ikke er mulig å komme utenom at de flyplassarbeidene som ble utført tidlig i okkupasjonstiden er av krigsviktig art. Hvordan så selskapene har handlet etter flyplassarbeidene har også hatt sitt å si for hvordan selskapene ble behandlet under rettsoppgjøret. Ingeniør F. Selmer A/S har for eksempel drevet bistand til illegalt arbeid i løpet av okkupasjonstiden.¹⁴⁷ Dette er også en formildende omstendighet som kan ha vært med på å skape et mildere rettsoppgjør for selskapet. Ut fra Ellingsens redegjørelse av Høyer-Ellefsen A/S er det ingen ting som tyder på at selskapet har drevet illegalt arbeid. Den markante forskjellen på disse to selskapene kommer tydelig frem gjennom en presentasjon av deres omsetning på tyske arbeidere i tidsrommet 1940-1945. Ingeniør F. Selmer A/S utførte tyske arbeidere for 37 millioner kroner.¹⁴⁸ Høyer-Ellefsen A/S derimot utførte arbeidere for tyskerne som beløp seg til 113 millioner kroner.¹⁴⁹ Disse tallene kan være med på å skille disse to selskapene fra hverandre, med tanke på i hvor stor grad de var engasjert under de tyske byggherrene. Slik som Ellingsen påpeker er det rimelig å stille spørsmålstegn ved intensjonene til Høyer-Ellefsen A/S og hvordan deres holdninger egentlig var ovenfor den tyske okkupasjonsmakten.¹⁵⁰

Rettsoppgjøret måtte uansett komme for en dag for Norges to største entreprenørselskap. Begge selskaper later til å ha hyret inn gode advokater som satte sammen solide redegjørelser for selskapenes virksomhet under okkupasjonstiden. For Høyer-Ellefsen A/S sin del var denne tiden gull verdt. Et tenkelig scenario kunne vært at dersom selskapet sin rettergang hadde forløpt seg i et større tempo, kunne resultatet blitt annerledes. I alle fall er fire år med etterforskning nok av tid for et ressurssterkt selskap til å stable på beina et ganske solid forsvar. Politifullmektigen som etterforsket selskapet la vekt på dets frivillighet ovenfor tyskerne, samtidig som fraværet av tvang spilte en viktig rolle. Flyplassarbeidene og selskapets kontrakter med okkupasjonsmakten blir her omtalt som noe kjent ovenfor både selskap og disponent, og hvor alle var klar over hva et slikt samarbeid innebar av

¹⁴⁵ Ibid; 49

¹⁴⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹⁴⁷ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Redegjørelse for Ingeniør F. Selmer A/S virksomhet etter Tysklands okkupasjon av Norge. Oslo, januar 1943.

¹⁴⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹⁴⁹ Ellingsen 1993; 48

¹⁵⁰ Ibid; 42

konsekvenser.¹⁵¹ For Ingeniør. F Selmer A/S er også den politifullmektige som etterforsker saken sterkt kritisk til selskapets beskjeftigelser ved flyplassarbeidene ved Gardermoen, Bardufoss og Hatfjelldal. Statsadvokaten deler her den politifullmektiges synspunkter. Samtidig vedkjenner Statsadvokaten de formildende omstendighetene omkring selskapets virksomhet. Disse var at selskapet ikke hadde utvidet virksomheten under okkupasjonstiden, ikke selv vist initiativ ovenfor tyske arbeider, drevet omfattende sabotasje og bidratt innenfor illegalt arbeid. I tillegg vektlegges det også for Ingeniør F. Selmer A/S at selskapets disponent må ha vært fullt klar over de tyske arbeider som selskapet var engasjert i.¹⁵² For Høyer-Ellefsen A/S sin del, er også Statsadvokaten opptatt av å ta i betraktning de formildende omstendighetene. Her argumenteres det blant annet for samarbeidsånden som var til stede i det norske samfunn i 1940, og at direktør Gundersen derfor kan ha blitt revet med til å samarbeide med okkupasjonsmakten.¹⁵³

For begge selskap besluttet Riksadvokaten å henlegge saken basert på bevisets stilling. Ingeniør F. Selmer A/S blir pålagt en inndragning av fortjeneste på de tyske arbeider på kr. 225 000,-. Ingeniør F. Selmer selv går fri.¹⁵⁴ Høyer-Ellefsen A/S blir på sin side pålagt å betale 2 millioner kroner til Erstatningsdirektoratet.¹⁵⁵ Selv om begge selskapene ble frikjent under rettsoppgjøret, er det tydelig at Høyer-Ellefsen A/S tjente mer penger, hadde andre holdninger ovenfor okkupasjonsmakten og ble det selskapet som ble pålagt størst erstatningskrav av Erstatningsdirektoratet. Begge selskaper kan sies å burde vært klar over hva et samarbeid med en fiendtlig okkupasjonsmakt ville si for dem selv og deres foretak. Både en vilje til å holde hjulene i gang og en tanke om profitt kan ha vært gjeldende for begge selskap, selv om dette ikke er noe som kan fastslås konkret. Selskapene har opptrådt både på samme måte og på ulik måte i løpet av okkupasjonstiden. Det som min argumentasjon bekrefter derimot, er at Høyer-Ellefsen A/S fortsatt er det selskap som kan regnes for å ha vært Norges største entreprenørselskap i løpet av okkupasjonstiden 1940-1945.

¹⁵¹ Ibid; 92

¹⁵² RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹⁵³ Ellingsen 1993; 94

¹⁵⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Erstatningsdirektoratets skriv til Oslo Politikammer, landssvikavdelingen. Oslo, den 5. februar 1949

¹⁵⁵ Ellingsen 1993; 94

Kapittel 4 Selskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S

Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S er det siste entreprenørselskapet jeg ønsker å sammenligne opp mot Høyser-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S. Gjennom arbeidet med selskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S, er det ingen tvil om at dette selskapet ikke var like stort som dets motparter i Høyser-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S. Imidlertid var selskapet et veletablert selskap i Norge før krigens utbrudd. Dag Ellingsen har heller ikke navngitt dette selskapet i sin bok «Krigsprofitørene og Rettsoppgjøret». Det er ingen antydning til at dette spesifikke selskapet er blant de anonymiserte selskap eller profitører som Ellingsen legger frem om. Med bakgrunn i dette ønsker jeg å inkludere Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S i det kollaboratoriske selskap ved å gjøre som Ellingsen. I dette kapitlet ønsker jeg å komme med en redegjørelse for selskapets virksomhet under okkupasjonstiden. Videre ønsker jeg å vurdere Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S opp mot Norges to største entreprenørselskap 1940-1945. På denne måten vil det være mulig å plassere selskapet innenfor det omdiskuterte spekteret mellom økonomisk kollaborasjon og landssvik.

4.1 Kollaborasjon og Rettsoppgjør for Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S

Entreprenørselskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S ble opprettet i 1930 med Haakon Eeg-Henriksen og Diderich Heggermann Lund som disponenter. Selskapets styre var sammensatt av formann Haakon Eeg-Henriksen og to styremedlemmer, Diderich Lund og Juel Wold. Selskapets funksjonærer under okkupasjonstiden var sammensatt av seks funksjonærer, hvorav fem var ingeniører. Disse var blant annet overingeniør Sinding Larsen, Ingeniørene Olav Tøndevold, Olav Falster, Per Jonson og Karl Hansen. I tillegg hadde selskapet en kontorsjef, Oddvar Haug. Selskapets beskjeftigelser før okkupasjonen av Norge bestod av arbeid ved vannkraftanlegg og av tunnellsprengninger. Selskapets omsetning steg jevnt fra 1930 til 1939, med en gjennomsnittsomsetning på 1 million kroner per år. I 1939 hadde selskapet en omsetning på 3 millioner kroner. Selskapet engasjerte en arbeidsstokk med mellom 400-800 arbeidere.¹⁵⁶ Haakon Eeg-Henriksen tok eksamen ved Krigsskolen og hadde arbeidet som kaptein i Bergartilleriet. I denne sammenheng deltok han i krigen i Finland, hvor han ble dimittert våren 1940. Med tanke på selskapets virksomhet hadde Eeg-Henriksen

¹⁵⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Heggermann Lund av politikonstabel Halvard Pedersen ved prispoltiets kontor den 18. mars 1947

ansvaret for selskapets arbeid på Vestlandet og i Oslo-området. I 1943 fikk Eeg-Henriksen vite at norske offiserer skulle arresteres av tyskerne. Dette førte til at han planla å gå i dekning i Sverige for en periode. Det kom derimot en kontrabeskjed om at norske ulønnede offiserer skulle tas ut av tjeneste. Dermed ble Eeg-Henriksen innkalt av tyskerne for å undertegne en lojalitetserklæring mot det tyske riket. Eeg-Henriksen tok sjansen på å møte opp, i og med at han ikke visste noe om lojalitetserklæringen. I det han fikk kjennskap til denne, nektet han å undertegne. Dermed ble Eeg-Henriksen internert i Tyskland, hvor han satt i konsentrasjonsleir fra 1943 til 1945. Han klarte rømme og gikk i dekning i Polen. Der vervet han seg for den fremadstormende Røde Arme som var på vei mot Berlin.¹⁵⁷

Etter Eeg-Henriksen sin arrestasjon og internering i Tyskland, var det nå Diderich Lund som stod for ledelsen av selskapet i 1943-1945. Diderich Lund hadde forsøkt å få Eeg-Henriksen løslatt fra konsentrasjonsleiren i Tyskland, men hadde mislyktes. Diderich Lund gjorde motstand mot den tyske okkupasjonsmakten gjennom illegalt arbeid, som for eksempel økonomisk bistand til motstandskampen og til svensk transport. I 1941 skrev Diderich Lund en protest mot at 43 organisasjoner i Norge ble nazifisert. Han meldte seg også på dette tidspunkt ut av Ingeniørforeningen. Diderich Lund sin protest førte til at han ble satt i fengsel i en uke. Mot slutten av 1943 fikk Diderich Lund nye mistanker om at han kom til å bli arrestert igjen. Han gikk derfor i dekning i Sverige i februar 1944. Der var han til krigens slutt i 1945.¹⁵⁸ Før invasjonen av Norge var et faktum, hadde allerede Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S kontrakter på 10 omfattende arbeid i Norge. Hele 9 av disse arbeidene måtte legges på is på grunn av den tyske okkupasjonen. Selskapets holdning ovenfor arbeid for den tyske okkupasjonsmakten ble tidlig avklart; arbeidet måtte klart og tydelig tjene norske interesser. Ikke lenge etter den tyske okkupasjonen ble selskapet kontaktet av tyske offiserer om selskapet kunne ta på seg et enkelt oppdrag for dem. Haakon Eeg-Henriksen hevdet i avhør at disse henvendelsene var noe selskapet avslo på akkurat det tidspunktet, til tross for at henvendelsene ofte kom med påfølgende trusler fra tysk side. I Juni 1940 ble selskapets disponenter innkalt av tyske representanter til å møte i Ingeniørenes Hus. Tyskernes representant for dette møtet var Hauptmann Benninghoff, fra den tyske «Eisenbahnbaukommando» (Kodeis). Tilstede var også en representant fra Norges Statsbaner, banedirektør Otto Aubert.

¹⁵⁷ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Haakon Eeg-Henriksen av kriminalkonstabel T. Krubbfelt ved Landssvikavdelingen, Oslo den 6. mars 1947

¹⁵⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Hegermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

Hauptmann Benninghoff antydte på dette møtet at tyskerne allerede hadde opprettet kontakt med norske jernbanemyndigheter. Han ville derfor at Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S skulle gå inn i et kontraktsforhold direkte med tyskerne, samtidig som deres arbeid ble ledet og kontrollert av Norges Statsbaner.¹⁵⁹ Otto Aubert hevdet i avhør at Benninghoff søkte å få forsert arbeidet med jernbanestrekningen Mosjøen Elsfjord. Benninghoff påpekte i denne sammenheng at forseringen av arbeidet ikke skulle tjene militære mål, men heller arbeid som en slags sysselsettelse for norske arbeidere. Aubert stilte seg kritisk ovenfor denne påstanden. Han proklamerte at Norges Statsbaner hele tiden hadde drevet utbyggingen av jernbanen selv, og skjønte derfor ikke hvorfor tyskerne trengte å hyre inn entreprenørselskap til å utføre arbeidet. Med tanke på kontraktsforhandlingene mellom tyskerne og entreprenørselskapene forklarer Aubert at det ikke var noen representanter fra Norges Statsbaner tilstede på disse møtene. Derfor var Aubert ikke i tvil om at tyskernes intensjoner med disse kontraktene var å få norske entreprenørselskap til å utføre arbeid som skulle tjene militære grunner.¹⁶⁰

Møtet i Ingeniørenes Hus banet vei for en kontrakt direkte med Kodeis, uten at Norges Statsbaner var involvert i forhandlingene. Grunnen til dette var at Administrasjonsrådet ikke ønsket Norges Statsbaner sin involvering i kontraktsforhandlingene. Norges Statsbaner på sin side ønsket ikke å ha noe med de økonomiske betingelsene for arbeidet som skulle utføres. Derfor ønsket de at disse betingelsene skulle klargjøres direkte med Kodeis. De første oppdrag som selskapet utførte var en tunellspregning ved Groheitunellen tilknyttet Sørlandsbanen. Videre var tanken at selskapet skulle være beskjeftiget med arbeidet ved Nordlandsbanen. Dette var arbeider som var uferdige og som Norges Statsbaner hadde ansvaret for. Til sammen ble selskapet satt til å utforme åtte jernbanetuneller fra Mosjøen og nordover. Selskapet skulle være opptatt med arbeider på Nordlandsbanen til krigens slutt. Strekningen Mosjøen-Mo i Rana var det første arbeidet som selskapet utførte, og som var ferdig våren 1942. Videre begynte selskapet med tunellarbeid på strekningen Rognan-Fauske, men som ikke ble gjort ferdig før krigen i Norge var over.¹⁶¹ Fra Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sin side, ble arbeidet ved Nordlandsbanen betraktet som det minst krigsvikte arbeidet som de kunne utføre. Dette var for at selskapet vurderte situasjonen slik at de ikke

¹⁵⁹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Eeg-Henriksen av kriminalkonstabel T. Krubbfelt ved Landssvikavdelingen, Oslo den 6. mars 1947

¹⁶⁰ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Otto Aubert av politibetjent Sigbjørn Hansen ved Landssvikavdelingen, Oslo den 17. august 1946

¹⁶¹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Hegermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

kunne klare å ferdigstille hele banen før krigens slutt. Samtidig ville arbeidet ved Nordlandsbanen være til nytte for norske interesser, siden dette var et arbeid som allerede var igangsatt av Norges Statsbaner.¹⁶² På grunn av Eeg-Henriksen sin internering i Tyskland i 1943, og Diderich Lund sin flukt til Sverige i februar 1944, var det Henrik Ernst Helliesen og H.E. Helliesen som tok seg av styret av selskapet til krigens slutt. Deres oppgaver var hovedsakelig papirarbeid, hvor de ikke hadde noe særlig å gjøre med det tekniske arbeidet. Deres retningslinjer ovenfor det godt etablerte arbeidet ved Nordlandsbanen baserte seg på at arbeidet skulle utføres på samme måte som tidligere. Det var viktig for Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S å imøtekomme krav fra både Norges Statsbaner og Kodeis. Norges Statsbaner på sin side ønsket kvalitet med tanke på arbeidet, mens Kodeis ønsket at arbeidet skulle foregå på hurtigst mulig vis. Retningslinjene som ble lagt igjen av Eeg-Henriksen og Diderich Lund gjaldt også nulltoleranse for benyttelse av tvangsutskreven arbeidskraft eller bruk av krigsfanger i forhold til arbeidet. Fortsatt skulle arbeidet utføres i et tempo som tilsa at okkupasjonsmakten ikke ville ha nytte av Nordlandsbanen, så lenge Norge var i krig.¹⁶³

Selskapets totale omsetning for okkupasjonsårene 1940-1945 beløper seg til 39 millioner kroner. Derav kommer omsetning på arbeidene ved Nordlandsbanen og Rørosbanen i regi av Kodeis, på 22 millioner kroner. Erstatningsdirektoratet fant derfor ut at inndragningsbeløpet ovenfor selskapet skulle avrundes til kr. 950 000,-, altså selskapets nettofortjeneste på de tyske arbeidene. Samtidig konkluderte Erstatningsdirektoratet med at selskapets disponenter burde holdes ansvarlig for inndragningsbeløpet sidestilt med selskapet ifølge L.L § 15. Her argumenteres det for at begge disponentene var til stede ved møtet i Ingeniørenes Hus den 26. juni 1940, og dermed er det begge ansvarlige for selskapets samarbeid med Kodeis. I forhold til en eventuell tvangssituasjon for selskapet refereres det til selskapets brev til tyskerne den 27. november 1940, hvor de tilsynelatende legger vekt på sine fortrinn som selskap i forhold til de arbeidsoppgaver som skal utføres. Til tross for at disponentene ikke var tilstedeværende i ledelsen av selskapet gjennom hele okkupasjonstiden, finner fortsatt Erstatningsdirektoratet at de begge må holdes ansvarlig for den virksomheten som selskapet utøvde gjennom hele okkupasjonstiden. Selskapet blir også beskyldt for å ha forsøkt å komme inn i arbeider som opprinnelig lå innenfor Norges Statsbaner sitt arbeidsfelt allerede før krigens utbrudd i Norge. I det okkupasjonen var et faktum beskyldes selskapet for

¹⁶² RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: innstilling sendt til politiinspektør L' Abee-Lund angående firmaet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S

¹⁶³ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Per Norgren av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 27 mars 1947

å ha tatt fatt på arbeidsoppgavene ved jernbanekommunikasjonene i Norge gjennom å utvide sin virksomhet. I tillegg er arbeidet utført med stor vilje og interesse fra selskapets side. Jernbanearbeidet blir også karakterisert som arbeider av stor militær betydning. Derfor finner Erstatningsdirektoratet selskapets virksomhet for fienden som utilbørlig.¹⁶⁴

Major F. Frisvold legger vekt på at etter krigsutbruddet mellom Tyskland og Sovjetunionen ble kommunikasjonene i Nord-Norge, da for eksempel Nordlandsbanen, ansett som livsviktig betydning for tyskerne. Da med tanke på okkupasjonsstyrkene i Nord-Norge og deres forflytning og forsyningstjeneste til Sovjetunionen. Frisvold argumenterer for at Nordlandsbanen ble ansett som langt viktigere med tanke på dens militære betydning, enn for eksempel befestningsanlegg. Arbeidene ved jernbanekommunikasjonene i Nord-Norge kan etter Frisvolds oppfatning sammenstilles med utbyggingen av flyplasser og ubåthavner.¹⁶⁵ Gjennom skriv fra Høyesterettsadvokatene Kristen Nygaard, Otto Wiersholm og Ole A. Bachke til politifullmektig Meinich fremgår det at selskapet ikke ble tvunget til å utføre arbeidene ved Nordlandsbanen. Selskapet påtok seg frivillig disse arbeidene i og med at selskapet mente at arbeidene kun tjente norske interesser. Her avvises også Major Frisvolds betenkning av 27. november 1940 omkring jernbanens betydning for den tyske okkupasjonsmakten. Nordlandsbanen ble blant annet kun bygget ferdig og benyttet til trafikk fram til Mo i Rana. Anleggene nord for Mo i Rana ville ikke få noen militær betydning, med tanke på at de ikke ble ferdigstilt i løpet av krigen. I forhold til det økonomiske aspektet har blir selskapets overskudd i løpet av 1940-1945 vært på kr 8 000,-, som har måttet bli anvendt til aksjeutbytte og fondsopplegg. Disponentene sin fortjeneste i løpet av okkupasjonstiden har også vært relativt beskjeden. Som regel har deres fortjeneste måttet gå med til dekking av tap på andre anlegg. Selskapet har heller ikke økt verdien på sine maskiner eller redskaper i løpet av krigen. Høyesterettsadvokatene kommer dermed frem til at saken burde bli henlagt. For Eeg-Henriksen & Diderich Lund sin del ble resultatet en henleggelse av saken og en inndragning av fortjeneste fra Erstatningsdirektoratet på kr. 950 000,-. Dermed kunne selskapet gjenoppta sin virksomhet ved Nordlandsbanen i regi av Norges Statsbaner etter krigen.¹⁶⁶

¹⁶⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: Uttalelse, i henhold til kgl. Res. Av 3. august 1945 § 2. Av Josh Risting, Erstatningsdirektoratet. Oslo, den 5. desember 1947

¹⁶⁵ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: Avskrift av betraktning avgitt av major F. Frisvold, Hærens Overkommando, den 19. november 1946

¹⁶⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: Skriv fra Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sine advokater; Kristen Nygaard, Otto Wiersholm, Ole A. Bachke og sakfører H.E. Helliesen til Oslo Politikammer, Landssvikavdelingen, herr politifullmektig Meinich, den 23. januar 1946

4.2 Tilfellet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S vurdert mot Høyner-Ellefsen A/S

For å vurdere Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S opp mot Høyner-Ellefsen A/S er det flere aspekter som må legges til grunn. Begge selskapene ble som sagt frikjent under rettsoppgjøret. Dette tilsier derimot ikke at alle selskapene handlet på samme måte i løpet av okkupasjonstiden. Høyner-Ellefsen A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S er to vidt forskjellige selskaper, med det til felles at de begge var lagt inn under de tyske byggherrene i Norge 1940-1945. Begge selskapers størrelse og renommé hadde sitt å si for at de ble kontaktet av tyskerne i april 1940. Under landssvikoppgjøret i Norge skulle selskaper som var kommet inn under påtalemyndighetens etterforskning av «utilbørlig» samarbeid med fienden, og deretter ble siktet, bli vurdert etter en helhetsvurdering av deres virksomhet under okkupasjonen. Det første punktet i denne helhetsvurderingen baserte seg på hvorvidt selskapet hadde utført krigsviktig arbeid for fienden.¹⁶⁷ Ved å tenke tilbake til major F. Frisvold sin betraktning av krigsviktig bistand til fienden, hvor jernbaneutbygging, flyplassarbeid og ubåtanlegg ble ansett som de mest krigsviktige, kan det stilles spørsmålsteget ved om begge disse selskapers arbeid for tyskerne var av krigsviktig art.¹⁶⁸ Høyner-Ellefsen A/S var beskjeftiget med flyplassarbeid ved Sola og Forus flyplass utenfor Stavanger 1940-1941.¹⁶⁹ Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S ble tidlig kontaktet omkring utførelse av arbeider ved Nordlandsbanen.¹⁷⁰ I følge major F. Frisvold vil derfor begge disse selskapers virksomhet kunne betraktes som særs krigsviktige arbeider. Til tross for dette blir begge selskapene fritatt for skyld. For eksempel kan det argumenteres for at Høyner-Ellefsen A/S sin direktør August Gundersen rett og slett ble revet med av samarbeidsånden som fantes innenfor det norske næringsliv i løpet av april 1940. Samtidig later det til at Gundersen selv ikke var klar over selskapets involvering i de aller første flyplassarbeidene.¹⁷¹

Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S på sin side forklarte hele tiden at deres involvering i arbeidene ved Nordlandsbanen hele tiden skulle bli utført på deres egne premisser. Spesielt ble arbeidet ansett for å kunne komme nordmenn til gode etter krigen. Begge disse forklaringene er med på å ta vekk noe av selskapenes- og disponentenes skyld i

¹⁶⁷ Justis- og politidepartementet. Om landssvikoppgjøret. Gjøvik 1962; 359

¹⁶⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: Avskrift av betraktning avgitt av major F. Frisvold, Hærens Overkommando, den 19. november 1946

¹⁶⁹ Ellingsen 1993; 180-181

¹⁷⁰ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Heggermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

¹⁷¹ Ellingsen 1993; 39-40

forhold til deres handlinger. Selskapenes- og disponentenes uskyld er også noe som bekreftes av Statsadvokater, Riksadvokater og Erstatningsdirektoratet. Politiet på sin side er fullt ut innstilt på å få selskapene dømt for utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden.¹⁷² Hvor det ofte ble lagt hovedvekt på selskapenes krigsviktige bistand til fienden gjennom bygging av militære anlegg, som for eksempel jernbane eller flyplasser. Gjennom dette resonnementet kan en mulig konklusjon være at ja, Høyner-Ellefsen A/S opptrådte utilbørlig gjennom sin involvering i flyplassarbeider i løpet av okkupasjonstiden. Altså kortsiktige arbeider som helt klart ville være av nytte for tyskerne i løpet av krigen. For Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sin del, vil svaret være både ja og nei. Nordlandsbanen ble som kjent ikke ferdigstilt i løpet av krigen, noe som bidrar til å slippe selskapet litt av kroken. Kun strekningen til Mo i Rana ble ferdigstilt. Derfor er det vanskelig å se hvilken krigsviktig nytte som tyskerne fikk ut av denne strekningen. Med tanke på at selskapet gjenopptok ferdigstillingen av Nordlandsbanen etter krigens slutt kan det være mulig å argumentere for at Nordlandsbanen heller tjente de norske interessene på lang sikt, enn de tyske interessene på kort sikt. Det er derimot ikke mulig å komme utenom at det å i det hele tatt involvere seg i bygging av infrastruktur som kan bistå fienden, kan ansees som utilbørlig.

Kriterium nummer to i helhetsvurderingen av en utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden baserte seg på om arbeidet for tyskerne var utført under ettertrykkelige trusler og gjennom bruk av tvang på den ene siden, eller om arbeidet var utført på eget initiativ fra selskapets side.¹⁷³ Tvang som fenomen fordelte seg ganske ulikt mellom disse to selskapene, og hvor selskapenes disponenter hadde to vidt forskjellige tilnærminger ovenfor tyskerne. For Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sin del er tvang ikke tilstedeværende under arbeidet ved Nordlandsbanen. Selskapet påtok seg arbeidene på frivillig basis. Her skal det derimot nevnes at selskapet påtok seg arbeidet med en tanke om at Norges Statsbaner skulle holde oppsyn over og være involvert i det arbeidet som ble utført. Det som derimot kommer frem gjennom avhør av disponentene er at Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S avslo de tidligste forespørslene fra tyskerne, men ble deretter tildelt ulike trusler. Det var blant annet denne situasjonen som var opphavet til møtet i Ingeniørenes Hus.¹⁷⁴ Hos Høyner-Ellefsen A/S kan tvang betraktes som en mangelvare. Hvor selskapet selv måtte henvende seg til tyskerne for å få dem til å tillegge tvang i deres henvendelser og dokumenter i forhold til det arbeidet som

¹⁷² Borge og Vaale 2018; 280

¹⁷³ Justis- og politidepartementet. Om landssvikoppgjøret. Gjøvik 1962; 359

¹⁷⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Eeg-Henriksen av kriminalkonstabel T. Krubbfelt ved Landssvikavdelingen, Oslo den 6. mars 1947

selskapet utførte. Mangelen på tvang var i denne sammenheng noe som bekymret direktør Gundersen, og noe som han mente kunne skape problemer for selskapet etter krigen.¹⁷⁵ Basert på selskapenes egne holdninger ovenfor tvang og deretter deres atferd, er det rimelig å konkludere med at Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S stod ovenfor et samarbeidsforhold som var i større grad preget av en tvangssituasjon, enn det som Høyer-Ellefsen A/S opplevde i løpet av okkupasjonstiden.

Kriterium nummer tre i helhetsvurderingen gikk ut på en vurdering av om kollaboratorisk arbeid ble påtatt av et veletablert selskap eller et nyopprettet selskap.¹⁷⁶ Både Høyer-Ellefsen A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var to store og veletablerte entreprenørselskap i Norge før krigsutbruddet. For Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sin del ble selskapet opprettet i 1930, altså 10 år før krigsutbruddet. For et selskap som var opprettet like før eller rett etter tyskernes invasjon kunne dette selskapet tiltrekke seg mistenksomhet med tanke på en eventuell intensjon om å profittere på nyoprettelsen gjennom kollaborasjon med tyskerne. Høyer-Ellefsen A/S raget høyt som et av Norges største entreprenørselskap både før og under krigen. Dersom et veletablert selskap opprettet et datterselskap, justerte sine forretninger til tyskernes behov, eller utvidet sin virksomhet under okkupasjonen, kunne også disse forholdene karakteriseres som utilbørlig.¹⁷⁷ Ellingsen beskrev en underlig manøver fra Høyer-Ellefsen A/S sin side, da de inngikk i kontrakt med to tyske private entreprenørselskap. Det var også gjennom dette samarbeidet at selskapet hadde høyest fortjeneste i løpet av krigen.¹⁷⁸ Akkurat denne manøveren fra Høyer-Ellefsen A/S kan bli sett på som en utvidelse av virksomheten også med tanke på at det ble påvist en høyere fortjeneste hos selskapet under dette samarbeidet.

Det siste kriteriet som ble vurdert i forhold til om selskapet hadde opptrådt utilbørlig gjennom sitt samarbeid med fienden, gikk ut på om selskapet hadde utført oppdrag for tyskerne tidlig i okkupasjonstiden eller ikke.¹⁷⁹ Den tyske okkupasjonsmakten fikk fort nyssen i at Høyer-Ellefsen A/S var et av Norges største entreprenørselskap, som hadde spesialisert seg på bygging av kaianlegg og diverse flyplassarbeid. Dette var felt hvor tyskerne trengte umiddelbar arbeidskraft. Derfor kom henvendelsene raskt inn til selskapet.¹⁸⁰ Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S ble også kontaktet av tyske offiserer ikke lenge etter den tyske

¹⁷⁵ Ellingsen 1993; 40-41

¹⁷⁶ Ibid; 127

¹⁷⁷ Justis- og politidepartementet. Om landssvikoppgjøret. Gjøvik 1962; 280

¹⁷⁸ Ellingsen 1993; 45-46

¹⁷⁹ Ibid; 128

¹⁸⁰ Ibid; 39

okkupasjonen. Hvor deres første oppdrag ble tildelt dem gjennom møtet i Ingeniørenes Hus i juni 1940.¹⁸¹ For begge selskap ble derfor arbeidene påtatt tidlig under okkupasjonstiden. Noe som kan karakteriseres som et tegn på at selskapene både var påvirket av samarbeidsviljen i det norske næringsliv, og ikke påtok seg arbeid fordi de ønsket å tjene tyskerne. Etter hvert som krigen gikk mot tyskerne kan det også påvises en lavere frekvens av arbeidere som ble påtatt av norske selskap for den tyske okkupasjonsmakten.¹⁸² Noe som kommer frem gjennom Høyer-Ellefsen A/S sitt tilfelle, hvor de på et tidspunkt forstod at de måtte komme seg bort fra den tyske oppdragsgiveren.¹⁸³

I tillegg til de fire kriteriene som måtte ligge til grunn for hvorvidt et samarbeidsforhold mellom norske selskap og den tyske okkupasjonsmakten burde ansees som utilbørlig, er det ønskelig å påpeke flere momenter som skiller disse to selskapene fra hverandre. Slik som det kommer frem av politiets avhør av Diderich Lund, har han drevet bistand til ulikt illegalt arbeid i løpet av krigen. Dette er ikke noe som later til å ha vært tilfelle hos Gundersen. I tillegg har disponentenes tilstedeværelse i sine respektive selskap vært fordelt ulikt. Gundersen var tilstede i løpet av hele okkupasjonstiden, i kontrast til Eeg-Henriksen og Diderich Lund som begge var fraværende til tider. Derfor kan Gundersen sin uttalelse om at han ikke var klar over hva selskapet hans foretok seg relatert til arbeidet i Stavanger trekkes under tvil.¹⁸⁴ Til sammenligning med situasjonen i Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S skulle hele tiden selskapet styres etter prinsipper som var avtalt på forhånd, uansett om disponentene var i landet eller ikke.¹⁸⁵ Omsetningsmessig på de tyske arbeidene av disse to selskapene var Høyer-Ellefsen A/S øverst på rangstigen med sine 113 millioner kroner. Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S hadde på sin side en relativt beskjeden omsetning på 22 millioner kroner i forhold til Høyer-Ellefsen A/S sin enorme omsetning. Høyer-Ellefsen A/S godtok en inndragning av fortjeneste på 2 millioner kroner, samtidig som Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S ble pålagt en inndragning av fortjeneste på kr. 950 000,- Bare disse tallene viser til ligaforskjellen på disse to selskapene. Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var for det meste beskjeftiget innenfor samme anleggsarbeid i løpet av hele krigen,

¹⁸¹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Eeg-Henriksen av kriminalkonstabel T. Krubbfelt ved Landssvikavdelingen, Oslo den 6. mars 1947

¹⁸² Ellingsen 1993; 152

¹⁸³ Ibid; 49

¹⁸⁴ Ibid; 39-40

¹⁸⁵ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Per Norgren av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 27 mars 1947

hvor Høyere-Ellefsen A/S tidlig kom seg unna flyplassarbeidene og over til mer sivilt arbeid. Selv om også disse arbeidene kan ansees som kritikkverdige ovenfor Høyere-Ellefsen A/S.

4.3 Tilfellet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S vurdert mot Ingeniør F. Selmer A/S

Det som både Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S og Ingeniør F. Selmer A/S har til felles er at de begge ikke nådde opp mot Høyere-Ellefsen A/S sin omsetning i løpet av okkupasjonstiden. Samtidig skiller disse to selskapene seg klart fra Høyere-Ellefsen A/S med tanke på deres handlinger ovenfor den tyske okkupasjonsmakten. Argumentet er følgende; at Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S og Ingeniør F. Selmer A/S er mer lik hverandre, enn hva noen av dem er lik Høyere-Ellefsen A/S. Dette til tross for at Ingeniør F. Selmer A/S og Høyere-Ellefsen A/S begge utførte arbeider ved flyplasser tidlig i okkupasjonstiden. For eksempel ble både Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S og Ingeniør F. Selmer A/S sine disponenter innkalt til hvert sitt møte i regi av den tyske okkupasjonsmakten. Henholdsvis i Ingeniørenes Hus og Prisdirektørens kontor, relativt tidlig etter at okkupasjonen var et faktum. Resultatet av disse møtene for selskapene var at de ble enda mer involvert med den tyske okkupasjonsmakten. Eeg-Henriksen & Diderich Lund ble bortimot overtalt til å inngå i kontrakt direkte med Kodeis, uten at Norges Statsbaner skulle ha noe med kontrakten å gjøre. Norges Statsbaner skulle kun holde oppsyn med det arbeidet som ble utført. På denne måten ble også selskapet satt under et press, både fra Kodeis gjennom effektivitet i arbeidet, og fra Norges Statsbaner gjennom kvalitet på arbeidet.¹⁸⁶

Ingeniør F. Selmer A/S sitt møte på Prisdirektørens kontor la på samme måte et press på selskapet om at arbeidet måtte utføres på en effektiv måte. Til forskjell fra Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S hadde Ingeniør F. Selmer A/S drevet omfattende sabotasje på de første oppdrag som de hadde blitt tildelt av tyskerne, derfor ble det framsatt trusler ovenfor selskapet om at hvis ikke sabotasjen opphørte ville selskapets maskiner bli rekvirert til bruk for et annet selskap.¹⁸⁷ Den tydelige tvangssituasjonen ovenfor Ingeniør F. Selmer A/S er noe som kun kommer frem hos dem. Hverken Høyere-Ellefsen A/S eller Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S kan sies å ha vært under like stort press fra tysk side. På mange måter vil denne tvangssituasjonen ovenfor selskapet være med på å skape forståelse for hvorfor de ikke lenger

¹⁸⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Hegermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

¹⁸⁷ RA/S-3138/0001/D/Dg/L0432/5094. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 7: Avskrift av M. Urdal. Øvre Smestad, den 7. Februar 1943

turte å gjennomføre noen form for sabotasje. I forhold til sabotasje innenfor Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S sin virksomhet var det å utføre arbeidet i et moderat tempo det nærmeste de kom noen slags form for sabotasje omkring arbeidet som ble utført.¹⁸⁸ Disponentene Ingeniør Fredrik Selmer og Diderich Lund derimot, drev begge med bistand til illegalt arbeid og arbeidet mot Nazismen på personlig plan. Diderich Lund gikk faktisk så langt med sin protest mot nazifiseringen av 43 norske organisasjoner, slik at han ble fengslet i en uke.¹⁸⁹ Her viser altså begge disponentene en motvilje mot den tyske okkupasjonsmakten, noe som også ble tatt med i vurderingen av deres personlige ansvar i rettsoppgjøret. Bistand til illegalt arbeid og protester ovenfor okkupasjonsmakten var noe som ble ansett som en formildende omstendighet hos Statsadvokaten.¹⁹⁰

En forskjell mellom disse to selskapene er hvilke oppdrag de utførte i løpet av okkupasjonstiden, selv om intensjonen for utførelsen av de ulike oppdragene kan ha vært den samme. Ingeniør F. Selmer A/S ville på samme måte som Høyer-Ellefsen A/S komme seg unna den tyske oppdragsgiveren. Målet for selskapet var å komme seg over i sivile langsiktige norske arbeid, slik som arbeid ved vannkraftverk. Statsadvokaten legitimerer selskapets forklaring om sin flukt fra den tyske oppdragsgiveren og beslutter å ikke regne med de norske arbeidene som arbeid i regi av tyskerne.¹⁹¹ Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var derimot beskjefteget hovedsakelig med arbeid ved Nordlandsbanen, og klarte ikke helt å komme seg unna den tyske oppdragsgiveren før krigens slutt. Det kan dermed være rom for å argumentere for at begge selskap sine intensjoner var gode. Begge selskap later til å ha et sterkt ønske om å holde hjulene i gang, samtidig som de er delaktig i arbeid som kan være av norske interesser på lang sikt. Derav arbeid ved vannkraftverk og utbygging av Nordlandsbanen. Alle selskapene kan sies å ha blitt behandlet mildt av Statsadvokatene, Riksadvokaten og Erstatningsdirektoratet, men det selskapet som ble behandlet mildest var Ingeniør F. Selmer A/S. Med en omsetning på tyske arbeider tilsvarende 32 millioner kroner, ble de ilagt en inndragning på kr. 225 000,-. Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S kommer inn på andreplass med en omsetning på tyske arbeider tilsvarende 22 millioner kroner, hvorav kr. 950 000,- ble inndratt. Selskapet som fikk størst «straff» av disse tre var Norges største entreprenørselskap

¹⁸⁸ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Per Norgren av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 27 mars 1947

¹⁸⁹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Hegermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

¹⁹⁰ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹⁹¹ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

på denne tiden, nemlig Høyer-Ellefsen A/S. Med sin omsetning på tyske arbeider beregnet til svimlende 113 millioner kroner, ble 2 millioner kroner inndratt.

Kapittel 5 Konklusjon

Denne studien har analysert entreprenørselskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S gjennom Dag Ellingsen sine synspunkter på Høyer-Ellefsen A/S i hans bok *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Dag Ellingsen tok her for seg både store og små krigsprofitører. Hvor entreprenørselskapet Høyer-Ellefsen A/S har blitt viet en nokså stor del av Ellingsens analyse, siden selskapet ble ansett som Norges største entreprenørselskap under krigen.¹⁹² På denne måten har Ellingsen sin analyse av Høyer-Ellefsen A/S blitt stående som et sammenligningsgrunnlag for min analyse av hvor entreprenørselskapene Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S, egentlig stod mellom økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik. Oppgavens problemstilling lød derfor: Basert på likheter og ulikheter mellom de tre entreprenørselskapene Høyer-Ellefsen A/S, Ingeniør F Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S, kan noen av dem sies å ha vært nærmere økonomisk landssvik enn økonomisk kollaborasjon under okkupasjonstiden? Slik som formålet er med Dag Ellingsen sin bok, er heller ikke mitt formål å dømme noen av disse tre selskapene. Formålet mitt er å etterprøve Dag Ellingsen sine synspunkter på henholdsvis Høyer-Ellefsen A/S, men også Ingeniør F. Selmer A/S. Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S er ikke nevnt i Ellingsen sin bok. Jeg finner at Dag Ellingsen sine synspunkter på selskapene Høyer-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S, samsvarer med min opparbeidede oppfatning av selskapene gjennom denne studien. De veletablerte selskapene ble ofte dømt mildere enn andre landssvikere, enn som for eksempel NS-medlemmer. Dette påpeker Ellingsen gjennom sin redegjørelse av selskapet Høyer-Ellefsen A/S. Min studie tar deretter for seg Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S og setter disse selskapene opp mot hverandre og opp mot Høyer-Ellefsen A/S.

Gjennom min studie har jeg, slik som Ellingsen, kommet frem til at Høyer-Ellefsen A/S var det største entreprenørselskapet i Norge under okkupasjonstiden. Samtidig kan selskapet også sies å være det selskapet som ble mildest behandlet i landssvikoppgjøret, sett i lys av dets omsetning og derav inndragningskrav. Til tross for dette har Dag Ellingsen påvist at selskapet bedrev flyplassarbeid som kan karakteriseres av krigsviktig art. Direktør August Gundersen sin opptreden kan også beskrives som noe underlig. Selskapet ble tidlig kontaktet av tyskerne med forespørsler om oppdrag, noe som egentlig ikke burde komme som noen overraskelse på selskapets direktør med tanke på selskapets størrelse og omdømme. Slik som både Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S er det de formildende

¹⁹² Ellingsen 1993;

omstendighetene som gjør at Høyér-Ellefsen A/S slipper av kroken. I motsetning til de to andre entreprenørselskapene, kan det derimot ikke påvises at Høyér-Ellefsen A/S har drevet noen slags form for sabotasje innenfor tyske arbeid som de var beskjeftiget med. Det finnes heller ikke noe som tyder på at selskapet ble tvunget til å ta på seg oppdrag for tyskerne. De formildende omstendighetene beløper seg heller på at selskapet ble revet med av samarbeidsviljen som florerte innenfor det norske samfunnet i de første årene av okkupasjonstiden.

Høyér-Ellefsen A/S var tidlig ute med å komme seg unna den tyske okkupasjonsmakten som arbeidsgiver, men selskapets strategi var noe underlig. I stedet for å involvere seg i mer norske sivile oppdrag etablerte de heller kontrakt med to private tyske entreprenørselskap. Det er også i løpet av dette samarbeidet at selskapet kan vise til største omsetning. Ikke før mot slutten av krigen ville selskapet rive seg løs fra kontrakten med de tyske entreprenørselskapene, for å engasjere seg innenfor vannkraft- og industrisektoren i Norge.¹⁹³ Gjennom min studie av alle disse tre entreprenørselskapene ønsker jeg å påpeke at denne taktiske manøveren fra Høyér-Ellefsen A/S sin side var meget mistenksom og beleilig. Arbeidene innenfor vannkraft- og industrisektoren i Norge kan bli betegnet som en taktisk tilpasning fra Høyér-Ellefsen A/S sin sidd på grunn av dens evne til å skyggelegge den økonomiske kollaborasjonen som selskapet hadde hatt med den tyske okkupasjonsmakten fra tidligere. Samtidig som selskapet hyret inn advokater av topp kvalitet for å tale sin sak.

Ingeniør F. Selmer A/S ble i motsetning til Høyér-Ellefsen A/S, tidlig satt under press av den tyske okkupasjonsmakten. Dette da som et resultat av selskapets omfattende sabotasje på de første oppdrag som de hadde blitt tildelt av tyskerne. Slik som Høyér-Ellefsen A/S ble også Ingeniør F. Selmer A/S tidlig kontaktet av tyskerne. Da gjennom et møte ved Prisdirektørens kontor.¹⁹⁴ Selv om tvangssituasjonen ovenfor selskapet, og deres omfattende sabotasje kan trekkes inn som formildende omstendigheter, er det ikke å komme foruten at selskapets spesialitet var støpning av startbaner ved flyplasser. Noe som også Dag Ellingsen trekker frem som særs krigsviktig bistand til fienden.¹⁹⁵ På lik linje med Høyér-Ellefsen A/S har Ingeniør F. Selmer A/S bedrevet krigsviktig bistand til fienden. Forskjellen blir derimot at de formildende omstendighetene kommer tydeligere frem innenfor tilfellet Ingeniør F. Selmer

¹⁹³ Ibid; 49

¹⁹⁴ RA/S-3138/0001/D/DG/L0429. Henlagt hnr. 5072 Selmer, Johan Fredrik. Lin 8: Ingeniør F. Selmer A/S. Sendes med sakens dokumenter til herr Riksadvokaten. Oslo, den 18. oktober 1948

¹⁹⁵ Ellingsen 1993; 199

A/S. Selskapet inngår i kollaborasjon med tyskerne med en motvillig innstilling, hvorpå omfattende sabotasje ble utført, som det i tillegg var tilknyttet stor risiko.

Selskapet Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var på sin side tilknyttet jernbanearbeider i regi av NSB og den tyske okkupasjonsmakten. Slik som Ingeniør F. Selmer A/S bidro også selskapet innenfor motstandskampen gjennom Diderich Hegermann Lund sine utbetalinger til ulike formål.¹⁹⁶ Hovedforskjellen mellom Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S og Høyer-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S er at Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var stort sett beskjeftiget med jernbanearbeid, i stedet for arbeid ved flyplasser. Jernbanearbeid var ansett som like krigsviktig bistand til fienden slik som flyplassarbeid var, slik at alle selskapene kan sies å ha ytt krigsviktig bistand til fienden i løpet av okkupasjonstiden. Det som derimot er situasjonen for Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S, er at de for det meste var arbeidet ved Nordlandsbanen, som kjent ikke ble ferdigstilt i løpet av krigens gang. Dette argumentet var også noe som disponentene fremhevet i avhør etter krigen. Disponentene selv var begge tydelige motstandere av nazismen. Hvor Haakon Eeg-Henriksen var internert i tysk fangeleir i store deler av krigen, og kjempet mot nazistene som del av Den Røde Arme mot slutten av krigen, og hvor Diderich Hegermann Lund ble fengslet på grunn av sin protest mot nazifiseringen av 43 norske organisasjoner. Disponentene sine motvillige handlinger ovenfor den tyske okkupasjonsmakten ble derfor ansett som formildende omstendigheter i rettsoppgjøret etter krigen. Selskapet ble også slik som Høyer-Ellefsen A/S og Ingeniør F. Selmer A/S kontaktet tidlig av tyskerne med forespørsler om arbeid. Akkurat som Ingeniør F. Selmer A/S fikk sin skjebne forsegle i møtet ved Prisdirektørens kontor, ble Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S innkalt til møte i Ingeniørenes Hus.

Min studie kan ikke sies å ha brakt nye funn til feltet, annet enn at jeg har inkludert en større analyse av flere selskap som et supplement til Dag Ellingsen sin redegjørelse for selskapet Høyer-Ellefsen A/S. Ved å benytte Høyer-Ellefsen A/S som et sammenligningsgrunnlag for andre norske entreprenørselskap, henholdsvis Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S har jeg klart å studere de likheter og forskjeller som fantes ved disse selskapene. Både før, under og etter krigen. Slik som min problemstilling er bygd opp, og med tanke på formålet med denne oppgaven har jeg gjennom min komparative analyse av disse tre entreprenørselskapene funnet at det er rimelig å

¹⁹⁶ RA/S-3138/0001/D/DG/L0143/1821. Henlagt hnr. 1801 Henriksen, Haakon, Eeg. Lin 1: avhør av Diderich Hegermann Lund av etterforsker Kjell Bergstrøm ved Landssvikavdelingen, Oslo den 25. mars 1947

konkludere med at Høyer-Ellefsen A/S står frem som det selskapet som kan sies å ha opptrådt mest kritikkverdig gjennom sin økonomiske kollaborasjon med okkupasjonsmakten. Dermed er det også riktig av Dag Ellingsen å vie største plass til Høyer-Ellefsen A/S, som det største entreprenørselskapet i Norge under krigen, og kanskje også det selskapet som opptrådte mest utilbørlig gjennom sin økonomiske kollaborasjon med fienden. Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S har også opptrådt kritikkverdig, men mine funn viser at disse to selskapene sine formildende omstendigheter kom noe tydeligere frem enn hva Høyer-Ellefsen A/S sine gjorde. Ingeniør F. Selmer A/S og Eeg-Henriksen & Diderich Lund A/S var både under en tvangssituasjon samtidig som de var motvillig innstilt ovenfor den tyske okkupasjonsmakten. Til slutt vil det være hensiktsmessig å påpeke at alle disse tre entreprenørselskapene befinner seg innenfor spekteret mellom økonomisk kollaborasjon og økonomisk landssvik. De ble alle frikjent gjennom rettsoppgjøret etter krigen, men deres handlinger under krigen vil for alltid bli stående til diskusjon.

Primærkilder

Arkiver

Riksarkivet i Oslo. L-sak H 1801, Oslo politikammer, henlagte saker, Henriksen, Haakon Eeg

Riksarkivet i Oslo. L-sak H 5072, Oslo politikammer, henlagte saker, Selmer, Johan Fredrik

Trykte primærkilder

Justis- og politidepartementet. *Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget.* Gjøvik 1962;

Bibliografi

Andenæs, Johannes: *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen.* Oslo 1979;

Arvesen Hartvedt, Hans. *Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør - Hvorfor noen krigsprofitører ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 –1945.* Belyst ved tilfellet Ditlef Lexow. NTNU 2014;

Borge, Baard Herman og Vaale, Lars-Erik: *Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945.* Oslo 2018;

Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret.* Oslo 1993;

Fure, Odd-Bjørn: *Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering. I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid.* red. Stein Ugelvik Larsen, Oslo 1999;

Grimnes, Ole Kristian: *Norge under okkupasjonen.* Bjørkelangen 1983;

Hagen, Ingerid: *Oppgjørets time. Om Landssvikoppgjørets skyggesider*. Oslo 2009;

Johannessen, Knut, Ole Kolsrud, og Dag Mangset. *Håndbok for Riksarkivet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992;

Karlsen, Ola: *Profitørene*. Trondheim 2017;

Kjeldstadli, Knut: *Nytten av å sammenligne*. Tidsskrift for samfunnsforskning. Nr. 5. 1988;

Kroglund, Nina Drolsum: *Hitlers norske hjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-1945*. Oslo 2012;

Langstrand, Marte: *Legitimitetens grenser – Selskapene Dybberg & Olsson og Ranabyggs kollaborasjon med okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig*. Masteroppgave NTNU, Trondheim 2017;

Melve, Leidulf og Ryymin, Teemu: *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo 2018;

Nøkleby, Berit: *Hitlers Norge*. Latvia 2016;

Solbrekken, Ingeborg: *Galskap og Rettergang. Landssviksaken mot Kirsten Flagstad og Henry Johansen*. Oslo 2007;

Solbrekken, Ingeborg: *Landssvikoppgjørets hemmelige historie. Brukte norske rettsmyndigheter krigsforbrytere og nazi-metoder ved landssvikoppgjøret?* Oslo 2015;

Steffensen, Martin: *Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand*. Masteroppgave NTNU, Trondheim 2018;

Storeide, Anette H: *Norske krigsprofitører. Nazi-Tysklands velvillige medløpere*. Latvia 2014

Sæveraas, Torgeir Ekerholt: *«Beton macht Geschichte» - Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen*. Doktoravhandling NTNU, Trondheim 2017;

Westlie, Bjørn. *Fangene som forsvant: NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen*. Oslo: Spartacus, 2015;

Internettressurser

Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram: Formål,

<https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal>

Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram: Læreplanmål etter vg3 studieforberedende utdanningsprogram, [https://www.udir.no/kl06/HIS1-](https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram)

[02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram](https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram)

Læreplan i samfunnsfag: Grunnleggende ferdigheter, [https://www.udir.no/kl06/SAF1-](https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter)

[03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter](https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter)

